

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVIII-ik évf.

Julius, Augustus. 1883.

4-ik füzet.

A VALLÁSI RATIONALISMUS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN.

Irta: Gróf Goblet d' Alviella (Revue des deux mondes).

Második közlemény.

III.

Parker meghalt 1859-ben május 10-én Olaszországban, a különválásnak, melyet a rabszolgaság ellen intézett támadásával meg lehet, hogy elősegített, az előestéjén. Azt mondják, hogy utolsó perczében ezt mondta volna: „két Parker van, az egyik kimulik Olaszországban, a másik mély gyökeret vert Amerikában, élni fog oda túl, elvégzi a maga munkáját.“ A haldokló jóslata beteljesült, de meglehet, más értelemben, mint a melyet ő annak tulajdonított. Parker inkább él, mint valaha az Egyesült Államokban, azon főlény által, melyet meggyőződéséhez való hajthatatlan ragaszkodásával, az igaz és helyes iránt való szeretetével és azon tántorithatatlan hitével szerzett, hogy a hit és tudomány összeegyeztethetők. De a mi kedvencz tanát illeti, a nélkül, hogy megengednök, a mit legutóbbi életirói, hogy ma éppen oly hévvel védelmezné a tapasztalati módszer elsőbbségét, el kell ismernünk, hogy az intuitio bölcselme nem felelt meg prófétája utolsó ohajtásának.

A rabszolgaság eltörlése a transcendentalismus nagy győzedelme, de egyszersmind hanyatlásának kezdete is volt. Népszerűségét nagyobbára annak a lágymelegségnek lehet tulajdonítani, a melyet csaknem mindenik megtelepedett egyház tanusított a rabszolgaság veszélyének ostromlásában. Midőn ez a gyűlöletes intézmény a polgári háboru lángjai közt megsemmisült, a transcendentalismus a maga hivei egy részénél elvesztette kiváló befolyását. Másrésről az individualismus, mely végeczélja volt, mindig nagy akadályul szolgált, valamint a terjesztése érdekében tett kísérleteknél, ugy abban is, hogy erőit csoportosítsa. — Sajátlag az volt a czélja, — a mint Johnson Sámuel mondja — hogy minden egyes embert oda vezéreljen, hogy egymagára egy egyház legyen; ez az egyház terén bárminő állandó szervezkedésnek elvileg való elvetése volt. Azonban vallóinak nagy

része soha sem szakított az unitarizmussal, a melyet tanaik bölcsője gyanánt tekintettek, és azok közül a független gyülekezetek közül, melyeket némelyek Parker utánzására alapítottak, keveset találunk olyant, melynek élete tartós lett volna.

Végül is ellenhatásnak tekinthetjük az érzéki módszer túlzásai ellenében, és miként minden ellenhatás, túlment a határokon. Nem elégedvén meg azzal, hogy a psychologia fontosságát s annak szükségét állítsa, hogy ismereteink alakítására belső észleleteinkhez kell folyamodnunk, valamint a szellemnek azt a képességét, miszerint az oly ismereteket alkothat, melyek nem lehetnek az érzéki tapasztalat kizárólagos eredményei, a helyett, hogy az erkölcsi szabadság létezését és a kötelesség parancsoló voltát állítsa, azt követelte, hogy az emberi lélekben megtalálta a vallási és erkölcsi igazságnak teljes és csalhatatlan fogalmát. Ezáltal a sensualismus új támadására alkalmat nyújtott, éppen akkor, midőn ez megerősödvé a szemléleti tudomány által valószínűsített mesés felfedezések által azt követelte, hogy a mindenség synthesissét adni tudja. Az a fegyver, a mely a Kant iskolájának Locke párthivei felett a győzelmet biztosította, annak bebizonyítása volt, hogy az emberi lélekben oly eszmék vannak, melyek nem a tapasztalat útján jutottak abba. Korunk neosensualismusa megcserélte a vita terét azért, hogy az a priori ismereteknek az egyénben való létezését, a faj által a multban gyűjtött tapasztalatoknak az örökösödés rendén való átszarmaztatása által magyarázta meg. És a midőn ez által a lélek autonomiáján részt tört, kérdésessé tette ha nem is az eredeti ok létezését — a melyet az energia folytonosságáról való elméletnek felállításával megközelíthetetlen multba helyezett — legalább a végokok szükséges voltát, a melyeket a közeghez való alkalmazkodás törvénye és az erősebb túlélése által elenyésztetett. Ezen megújult alakban annyival inkább el kellett terjednie az Egyesült-Államokban, mert a Darwin, Tyndall és Spencer tekintélye alatt lépett fel ott.

Könnyű megfogni, hogy a tudományos sensualismusnak e visszavágása nem lehetett hasznukra a theologiai sensualismus régi híveinek. A transcendentalisták bizonyos mértékben még ragaszkodtak a keresztény traditiókhöz. Emerson, kinek kereszténységét a conservatívek kétségbe vonták, Jézust az emberiség legfőbb tanítójának tartotta, és Parker, kit istentagadónak tekintettek, Krisztus erkölcsi tanítását egynek tartotta az abszolút vallással. Ellenben az új iskola végletekig hajtván bírálati rombolásának munkáját, a kereszténység alapítóját egészen megfosztotta dicsfénytől s olyannak tekintette, a

milyen Buddha, Zoroaster, Mózes, vagy Mahomet. A polgárháboru bevégeztével tehát az unitáriusok határozottabban pártokra voltak szakadva, mint az előtt bármikor. A baloldalon voltak a szabadelvűek, a kik már el kezdték fogadni a „liberalisok“ elnevezést; a jobb oldalon a régi iskolához tartozó conservatívek (old fashioned unitarians). Meglehet, hogy ezek nem hirdették többé az eddigi határozottsággal a Krisztus praeexistenciájáról való socinusi tant, de a kijelentés hitelességének hívesét most is a kereszténység sarkkövének tartották. Amazok azt állították, hogy a bibliának csalhatatlansága, sőt annak erkölcsi értéke felett való véleménykülönbség nem akadály a vallásos testvériségben.

Doctor Bellows 1874-ben azt indítványozta, hogy minden unitárius egyházak követei gyűljenek egybe, egy állandó szövetkezetbe, hogy emberbaráti, tanítási és propagandái munkálkodásoknak nagyobb egységet adjanak. Az ideiglenes gyűlés, mely mindenik egyháznak és helyi társulatnak három-három küldöttéből alakult New-Yorkban augusztus első napjaiban 1865-ben gyűlt össze. De az eltérések ismét feltűntek, midőn az új társulatnak elveit, sőt a nevét is meg kellett állítani. Végül, miután egy hosszú hitvallást, melyet a szélső jobb párt nevében M. A. Low szerkesztett, mellőztek és kimondották, hogy az elvi határozatok nem kötelezők a kisebbségre nézve, a küldöttek, hihetőleg inkább a kiegyezés okáért megszavaztak egy nyilatkozatot, a melyben hangsúlyozták a „kötelességet, mely az Úr Jézus Krisztus minden tanítványát arra kötelezi, hogy életüket és minden tehetségeiket Istennek szolgálatára és az ő fia országának megalapítására szenteljék.“ Ez a kifejezés gyanút keltett a radikálisoknál, kik abban Krisztus iránti tiszteletet láttak és a következő gyűlésen, a mely Syracuseban 1866-ban october 10-én nyílt meg, egyik legkiválóbb képviselőjük Francis Ellingwood Abbot azt ajánlotta, hogy ama bevezetés helyett fogadjanak el egy nyilatkozatot, mely szerint: „a kereszténység tárgya a szeretetnek, az egyenes lelkűségnek és igazságnak a terjesztése“, és „hogy a gondolkodás teljes szabadsága minden embernek, joga és kötelessége“, és végül „hogy a vallási szervezetet inkább a szellem egységére, mintsem a hit egyformaságára kell alapítani.“ Végül Abbot azt indítványozta, hogy e kifejezést: független egyházak, tegyék a conferencia címében levő keresztény egyházak helyett.

Meglehet, hogy a múlt évben Abbot indítványait elfogadták volna, mert sajátlag csak az unitarizmusban egy félszáz tapasztalata által megszentelt status quo megtartását czélozták. De mi-

után a conferencia hivatalosan kitűzte a maga zászlóját, nevének és programjának ez a megváltoztatása, bizonyosan a Krisztus és keresztény hagyományok megtagadásának tartatott volna. Az egyetlen engedés, melynek elfogadására hajlandó volt, abból állott, hogy cziméhez (az unitárius egyházak nemzeti értekezlete) hozzá tegye e szavakat: és más keresztény egyházak. Ez előzékenység volt az universalisták és mindazon más szabadelvű egyházak irányában, a melyek belső fejlődésükben lassan-lassan az unitárius tanokhoz közeledtek. De Abbot midőn látta, hogy ajánlatait elvetették, kilépett az unitáriusok közül s több szabadelvű társával, kiknek azonban nem kellett szükségesképpen követni az ő kilépését, a következő évben Bostonban megállapította a Free religious Association (szabad vallási társulat) czimű társaságot, melynek az volt a célja, hogy minden vallási közösség mellőzésével valósítsa a syracusei értekezlet által elutasított programot.

Való, hogy az unitáriusok hibáztak a logika ellen akkor, midőn egyfelől az ész teljes fenségét proclamálták; más részről azt állították, hogy az unitarizmus a kereszténység vallási és erkölcsi felsőbbségének a hívében áll. Helye volt tehát egy oly szélesebb körű szervezkedésnek, a mely a szabad vizsgálódás elvét szélső következményeivel egyetemben elfogadja s nyitva legyen ne csak a „Jézus tanítványai“, hanem „az igazság minden tanítványai“ előtt is — legyenek bár keresztények, zsidók, buddhisták, mohamedánok, sőt pozitivisták — csakhogy az igazság szeretetében és a jóság után való vágyakodásban egyek legyenek. A „szabad vallás“ szerzői nem követelték tőlük, hogy egyéni hitüket, sőt még valamely vallási társulathoz való tartozásukat is feláldozzák; csak azt kívánták, hogy „szellemi, minden dogmai türelmetlenségtől ment alapon“ egyesüljenek velök. A szabályok 1. cikkelye szerint a társulat célja: „a tiszta vallás gyakorlati érdekeinek ápolása, a szellemi rokonszenznek (fellowship in spirit) gyarapítása és a vallási érzésnek, valamint a vallási történelemnek tudományos tanulmányozása.“ -

Az első gyűlés, mely Bostonban 1867-ben május 30-án tartott, a mozgalom intézőinek nagy győzelme volt. Felhívásukra nemcsak az unitárius gyülekezetekhez tartozó sok pap és világi ember jelent meg, hanem mások is sokan, kik mint a legkülönbözőbb felekezeteknek, ugymint az universalistáknak, a hicksistáknak (haladó quäckerek) zsidóknak, sőt még a spiritistáknak szabadelvű elemei közül ismeretesek voltak és felkértek. A társulat egy unitárius papot, a ki később New-Yorkban egy független gyülekezetet alakított, O. B.

Frothingham urat választotta elnöknek; titkárrá pedig az ő egyik hivataltársát New-Bedfortban W. J. Pottert, a kit rövid időn kitörültek az unitárius papok hivatalos jegyzékéből, mivel nem akarta, hogy kereszténynek nevezze.

Évi rendes gyűlésein kívül, a melyek viták és felolvasások tartása végett tartatnak, a szabad vallási társulat az ország különböző városaiban értekezleteket, felolvasásokat rendezett és propagandája ügyében számtalan füzetet nyomtatott és osztott ki. Közlönye a Bostonban megjelenő *I n d e x*, ez egy heti szemle, melyet rendre szerkesztettek Abbot, Potter, Underwood, s a mely mintául szolgálhat mindkét világrészben a szabad gondolkodás közlönyeinek, a benne közlött czikkek vonzalmos voltáért, eszméi terjedelmességeért s mindenek felett emelkedett moraljáért.

Tizennégy év óta, mióta a „szabad vallás“ megalakult, munkálkodása egyszersmind positiv és negativ, — negativ a mennyiben a rationalismus terjesztésével mindegyre gyengíti a dogmatikai felekezetek alapját, — positiv a maga céljában, a mennyiben tagjai vallási tevékenységének közös czélt jelöl ki. Azon mozgalmak közül, melyeket ugyszólva mintegy oda lökött, megemlítendő a *s z a b a d l i g a*, melyet Abbot szervezett, hogy az amerikai törvényhozás teljes secularizatióját teljesen kivívja. Az egyháznak az államtól való különválása Amerikában nem oly teljes, mint azt velünk sokan elhítni szeretik. Való, hogy a vallásközségek akaratak szerint kormányozzák magukat, másfelől a polgári hatóság semmiféle segedelmet sem nyújt azoknak. De mind a mellett, hogy a régi állami egyházak egy félszázal ezelőtt már eltűntek, a polgári intézkedéseken még most is érezhető a kereszténység. A kongresszusnak és a törvényhozásoknak ma is éppen ugy meg van a magok papja, mint a hajós és szárazföldi seregeknek, vagy a fogházaknak. Az iskolák nagyobb részében még mindig olvassák a bibliát. Az isteni szolgálatra szánt alapok nagyobbára adómentesek. Az Istenre való hivatkozás a törvényszéki, valamint közigazgatási eskünél is mindig kötelező. Az istenkáromlásról szóló törvények még nincsenek rendes uton eltörölve. Némely államban a törvényszékek, habár közvetve, kezet nyujtanak a vasárnap megülésére. Egy törvényszék 1880-ban még természetes kötelezettség képpen sem tartotta kötelelesnek egy oly adósság megfizetését, mely vasárnap hajtatott végre, és egy utazónak, a ki egy vasuti szerencsétlenség közben megsebesült, nem ítéltek meg kártérítési követelését abból az okból, mert az Ur napján nem kellett volna vasúti vonatra ülnie.

A liga követelései visszhangra találtak még a papságnál is, s azon szellemeknél, a kik az állam és egyház különválásáról való amerikai elvet a maga teljességében valósítani vágytak. Fájdalom, az Egyesült-Államokban is, miként mindenütt, vannak oly sötét eltorzult szellemek, kik a szabadosságot szabadságnak tekintik; a kik mindig készek, hogy a vallást és moralt egynek tartsák oly egyházas kormányval, a milyent az évszáz előhaladása már rég elítélt. A liganak 1878-ban Syracuseban tartott közgyűlésén a radikalisknak, kezét fogva a szabad szeretet pártolóival, kik a társulatba belopozkodtak, sikerült többséget szerezni annak, hogy a programmba felvéttessék azoknak a törvényeknek teljes eltörlése, melyek az aljas irodalom terjesztését és a vallásellenes munkák kiadását tiltják. Abbot, a ki hasztalan törekedett, hogy e kétféle bűn között különbség tétessék, kilépett a társulattól, követve mindazoktól, kiket a „szabad vallás“ mozgalmi érdekelték. A „szabad elvű liga“ megkísérelte, hogy újból szervezkedjék Robert Ingersoll ezredes elnöksége alatt, a ki az istentagadóknak a feje az Egyesült-Államokban, nagyon elmés és szellemes conferentier; ismeretei kissé felületesek, erkölcsössége azonban kérdés felett áll. Később az 1880-ban tartott ülésen is a határtalan szabadság pártfelei érvényre juttatták nézeteiket és az új elnök követte Abbot példáját. A liga nem bírta meg e csapást.

IV.

Doctrinális szempontban a „szabad vallás“ abból az elvből indul ki, hogy nekünk vallási érzelmeink vannak és hogy ezeket az érzelmeket erkölcsi és értelmi tehetségeinkkel összhangzatosan fejleszteniünk kell az egyén és a társadalom lehető legnagyobb javára. Oda utasítja tehát hiveit, hogy tudományosan tanulmányozzák azokat az elemeket, melyek a vallások közös alapjait teszik, s hogy részrehajlás nélkül igyekezzenek megismerni azokat az igazságokat, melyek az embernek a mindenségben való helyét és hivatását meghatározzák. Azonban a vallási különböző rendszerek és módozatok felett nem nyilatkozik, nem is nyilatkozhatik a nélkül, hogy szerepe szelleme ellen ne vétson. Ezért a szabad vallási társulat csak arra szorítkozott, hogy szabad szószéket biztosítson eszméik kifejtésére és közlésére mindazoknak, a kik azt gondolták, hogy a vallási kérdések észszerű megoldásához valamivel járulhatnak; el lehet mondani, valóságos hiányt pótol az amerikai társadalomban.

Azon kevés számú helyi gyülekezetek közül, a melyek a szabad vallás védelme alatt alakultak, egyet jegyeznek meg Dorchester-

ben, Minnesota államban, a mely gyülekezetet egy nő: Bisbee Klára aszszonyság vezeti. Ez a gyülekezet mintegy ötven családból áll, melyeket nagyobbára az unitáriusok meg az episkopalisták és spiritisták közül toborzottak. Csak akkor lehet az embernek fogalma arról a dicséretes tevékenységről, mely ezt a papnőt kiemeli, ha az Index 1882. évi június 29. számából megtudja, hogy ő tartja az isteni tiszteletet, orgonál, vezeti az énekkart, elmondja predikatioját, elnököl a gyermekek vasárnapi iskolájában és a felserdültek iskolájában előadást tart a vallások történelméből. Egy másik „szabad vallási“ gyülekezet van Providenceban, Rhode Island államban, mely 1881-ben papja számára megkapta azt a jogot, hogy törvényes házasságokat köthessen, a mi eddig csak a vallásos társulatok szabályszerűen kirendelt papjainak vagy a felsőbb törvényszék tagjainak volt a kiváltsága. Ez alkalommal a szabad vallási gyülekezet papja, F. A. Hinkley és azon biztosok között, kik a végre voltak kiküldve, hogy meggyőződjenek arról, vajjon a „szabad vallás“ vallás-e, egy párbeszéd fejlődött ki, a mely különös világot vet azon magatartásról, melyet a hivek a sajátlag ugynevezett theologiai kérdésekkel szemben elfoglalnak. Mivel a gyülekezet szabályai a gyülekezet foglalkozása tárgyául kizárólag „az erény gyakorlását, az igazság tanulmányozását és az ember testvériségét jelelik ki“, a bizottmány elnöke azt jegyezte meg, miszerint ő nem tudja felfedezni, hogy a kérők isteni tisztelete tulajdonképpen kit illet? — Tisztelendő Hinkley ur: „Mint egyének a szabad vizsgálódás minden árnyalatát képviseljük, mint gyülekezetnek saját vallási tiszteletünk van. Mindenik józan ember elismer egy rajtunk kívül, vagy felettünk levő hatalmat. (a Power over and above us.) Mi azt állítjuk, hogy a dolgok nagy elvét megismertük akkor, a midőn e hatalmat elismerjük, habár nem oly módon ismerjük el, mint a többi egyházak.“ Egy tag: „Mit imádnak önök?“ Hinkley: Kész vagyok megmondani önnek; de úgy gondolom, nem tartozik az állam illetékességébe annak meghatározása, hogy az embereknek mit kell hinni és mit hihetnek.“ A tag: Ugy értesültem közelebbről, miszerint ön azt mondotta volna, hogy nem ismerik el sem az Istent, sem a Krisztust, sem a bibliát. Hinkley: Azt mondtam, hogy mi nem ismerhetjük el azokat úgy, miként a hitvallások. Mi egy oly hatalmat ismerünk el, mely az emberek felett áll és munkálkodik.“ A tag: „A mit önök hatalomnak neveznek, az-e, a mit mások Istennek neveznek.“ Hinkley: „Ön definiálni kezd; mihelyt ezt teszi, ki nem egyeztethető eltérésekre táll az egyházban is, miként kívül.“ Meg kell említenünk, hogy a ké-

relmezők támogatást találtak több episkopalis, congregationalis és unitárius egyházhoz tartozó pap részéről. Látható ebből, hogy a vallási türelem nem fajult el Roger Vilmos régi telepében.

Azokhoz a gyülekezetekhez, melyek egyenesen a „szabad vallás“ elvén alakultak, hozzájuk kell még számitanunk némely, minden vallási elnevezéstől független községet, a milyen a new-bedfordi első gyülekezet, a mely papja William J. Potter mellett nyilatkozott, midőn ezt az unitarizmus soraiból kitöröltk. Erről a gyülekezetről, mely a XVIII. száz elején alakult, tartják, hogy a kalvinista eredetű gyülekezetek közül legelsőbben tüzte ki az unitarizmus zászlóját, mert 1810-ben szakított az orthodoxiával, tehát kilencz évvel Channingnek ama beszéde előtt, mely a szakadásra a határozott jelt megadta. Nagyon érdekes volna végig kísérni az eszmék mozgalmának azon változásait, melyek egy oly gyülekezetet az amerikai egyházi rendes viszonyok közt a legszigorubb calvinizmusból a legteljesebb szabad- elvűségig vezéreltek. Ezen fejlődés különböző fokozatai a szertartás folytonos módosulásaiban tűnnek fel; ily fokozatok: a kommunika- lóktól követett hitvallás tágasítása, a kommunikalók és nem kom- munikalók, valamint az egyház, meg a polgári társulat tagjai közt való különbségtétel megszűnése, az urvacsorai sacramentumnak átválto- zása az egyház alapítójának emlékére tartott ünnepélye, a keresztény symbolismus helyett isteni tisztelet tartása a vallási és társadalmi nagy reformatorok tiszteletére.

New-Yorkban az „ethikai művelődés“ érdekében alakult egy tár- sulat, mely bár független a „szabad vallási társulattól“, mégis megér- demli, hogy első sorába tétessék azoknak a gyülekezeteknek, melyek a szabad vallás zászlóját kitűzték. Papja — jobban mondva igazga- tója — Felix Adler 1880-ban és 1881-ben még elnök is volt a Free religious association közgyűléseiben, a melyben ő különösen az erkölcsjavító és humanus irányt képviseli, tehát az idézett pro- grammnak azt a részét, a mely a vallás gyakorlati érdekeit tartja szem előtt. El kell ismernünk, hogy legfenyegetőbb esély a jövőben, az, hogy ha a positiv vallások gyengülése a velők oly sokáig egy- befűződött moralitás emelkedésében akadály lenne.

A rationalisták felismerték e veszélyt az Egyesült-Államokban, ugy, miként Európában; azonban a mig itt arra törekedtek, hogy a moralt a vallástól független elvekre alapítsák, amott ez utóbbit alá- rendelni törekesznek az elsőnek. Legalább ez azon irány, melynek napjainkban Adler tanár a kitűnő hirdetője. Adler fiatalember, mysti- kus physionomiája egy apostoli fejet juttat eszünkbe. Apja New-York-

ban a legfőbb synagogában papi tiszteletet teljesített. Maga is papi pályára szánta magát, de Németországba menvén tanulmányai befejezése végett, ott oly rationalis meggyőződést szerzett, mely elzárta előtte apja pályáját. Az Egyesült-Államokba 1873-ban történt visszatérével tanári állomást vállalt a Cornelli-egyetemben, mely állomását három év múlva elhagyta, hogy New-Yorkban egy új vallási társulatot alapítson *society for ethical culture* (ethikai művelődési társulat) czim alatt. A bölcselemben Adler egyénileg az intuitív iskolához tartozik, mert hiszi, hogy az emberi lélekben vannak bizonyos elemek, melyek előbbieket és fensőbbeket minden egyéni vagy örökölt tapasztalatoknál. De a methaphysika terén szorososan ragaszkodik Kant postulatumaivalhoz, a nélkül, hogy tárgyilagos valóságot tulajdonítson az Istenről vagy halhatatlanságról való fogalomnak. „Én nem fogadom el a theismust — mondja egyik felolvasásában — de az alapulélhető az épületet és használható lehet valamely új építkezéshez; erőmből ragaszkodom a theismus alkotásaihoz, a milyenek először is az esetlegesség tagadása; az a meggyőződés, hogy a világban rend van; továbbá az a meggyőződés, hogy ez a rend jó, vagyis, hogy a világban haladás van.“ E szerint tehát nem az Isten, hanem az erkölcsi törvény lenne a vallás tárgya; s a mi több, e vallás kiválóan gyakorlati lenne. „Midőn a vélemények eltérése folytonosan mindinkább kitünik, akkor szükségesnek látszik az erkölcsi törvényt oda állítani, a hol vita tárgya nem lehet — a gyakorlatba. Az emberek addig vitakoztak a törvény szerzője felett, míg magáról a törvényről megfeledkeztek. A mi kezdeményezésünk a lelkiismeretre való hivatkozás, több igazságnak követelése, több köteleosségre való unszolás.“

Ezen elveire alapította Adler a maga társulatát New-Yorkban, az amerikai legelőrehaladottabb szellemű zsidókkal. Lassan-lassan „pogányok“ is csatlakoztak ahoz, kiket az ifjú reformator növekedő hírneve és eszméi terjedelmes volta vonzott oda; négy év óta a társulatnak egy nagyobb helyiségbe kellett berendezkedni. Tényleg a legnépesebb „gyülekezetek“ egyike New-Yorkban. „Szolgálattételei“, melyek vasárnaponkint délelőlt tartatnak, egy felolvasásból állanak, orgona nyitja meg és zárja be; de a közönség távoztával a tagok magán gyülemé alakulnak, hogy azokkal a különböző társadalmi munkákkal foglalkozzanak, a melyeket alapítottak; ilyenek: a vasárnapi iskola a moral tanítására; egy a Froebel elvei szerint alapított gyermekkert, egy ipariskola iparmuzeummal, s végül a házi szegények segedelmezése a város szegényebb részeiben. Vállalatainak sikere eszköz volt a propagandára. a társaságra nézve, a mely ezáltal azok becslését is megnyerte, a kik elveinek legnagyobb ellenségei.

A szabad vallás befolyását nemcsak azokra a társulatokra kell szoritanunk, a melyek nevét vagy pártfogását elfogadták. A Free religious association az lett az unitarismusra nézve, a mi az unitarismus volt a többi vallásokra nézve — az értelmi szabadság kovászsa. Az unitáriusoknak, 1880-ról szóló évkönyvek szerint, 344 gyülekezetök, 399 papjok van (ezek közt három nő), két theologiai iskolájok: egyik Harvardban, a másik Meadvilleben, egy havi szemléjök, több heti folyóiratuk s számos vallási és emberbaráti intézetök. Attól lehetett tartani, hogy Abbot meg Potter kiléptével a nemzeti conferentia ne térjen még inkább jobbra. De némi tapogatódzások után a többség nem engedte, hogy tovább menjenek a dogmatismus utján. A leghevesebb reactionariusok közül néhányan magok is kiléptek, jelesen Hepworth pap, a ki New-Yorkban egy független gyülekezetet alapított, mely az orthodoxiával határos. A szélső elemeknek ez eltünése, elenyésztetvén a viszálykodás élességét, mely a conferentia megalakulása óta folytonosan tartott, megengedte az unitarismusnak, hogy gyakorlati foglalkozásokba központosítsa tevékenységét, a mi arra kényszeríti, hogy a Free religious association által elfoglalt állásponthoz közeledjék. Ennek tagjai közt harmincznál több unitárius pap van. Ez utóbbiak közül némelyek annyira mennek, hogy kathetrájokat néha rendelkezésére bocsátják valamely agnostikusnak, a milyen például Adler; vagy valamely secularistának, a milyen Holyoake, a ki a British secular union elnöke, vagy valamelyik szabadelvű rabbinak, a milyen Gottheil New-Yorkban. Hogy valaki a nemzeti conferentiában résztvehessen, ezután elég ha kereszténynek mondja magát, mint tisztelendő Chadwick ur, a ki ezt az elnevezést mindazokra a szellemekre kiterjeszti, a kik a keresztény civilisatióból fejlődtek ki. Végre a conferentia 1882-ben szeptemberben tartott gyűlésében megszavazott egy javaslatot, mely szerint: „a mi szervezetünk intézményei, habár jórészt egyházaink többségének a véleményét képviselik, nem alkotnak az unitarismusra nézve kötelező tanokat; s nem azért alkottuk, hogy valakit kizárjunk azok közül, a kiknek, ha hitök különbözik is a miénktől, de magok általában rokonszenveznek terveinkkel és gyakorlati céljainkkal.“ Ámbár az új-angliai államokban van ma is az unitarismus főhadiszállása, még sem tartotta meg ott az arányt a népesség szaporodásával. Bostonban magában, a hol — bár harmincz gyülekezetök van, nem terjedt el a nép alsóbb osztályában, a hol az irlandi sok kivándorló jelentékenyen kifejlesztette a catholicismus erejét, a felsőbb osztályokat pedig az episcopalis egyház téríti el tőlük, a mely mindinkább

kezd felvettebb, divatosabb felekezet lenni az Egyesült-Államokban. E mellett maga Boston is megszűnt az értelmi műveltség kizárólagos központja „the hub of the univers“ (a mindenség kerékfala) lenni, miként az értelmesség terén kevésbé megáldott szomszédai neveztek el. Egy részről a luxus terjedése és a társadalom léhasága némileg megtámadta az erkölcsök egyszerűségét és az erkölcsi élvezetek kívánását, a melyek a Calvinus-féle theologia szigorúságából fenmaradtak; másrészről New-York, Chicago, Saint-Louis és más közelebről nagyokká lett városok elkezdették tőle vitatni az irodalom és az amerikai gondolkodás vezetésének egyedurúságát.

Szerencséjére az unitarismus a belsőbb államokban termékeny tért talált működésére, a hol egyszerre kettős szükségnek felelt meg: az értelmi szabadságnak és a vallási művelődésnek. Nem kell csodálnunk, ha ottan még függetlenebb jellemet öltött, mint a keleti államokban. A keleti unitariusok conferentiája kihányta szervezetéből azt a bevezetést, a mely oly sajnálatos meghasonlást idézett elő a nemzeti conferentiában 1865-ben. Főbb közlönye az Unity, melyet tiszt. L. Jones ur igen széles látkörben szerkeszt, éppen a szabad vallás e jelszavát vette fel: „Vallási szabadság, erkölcsiség és testvériség (Freedom, character and fellowship in religion).“ Egyes egyházak, sőt-egész gyülekezetek és társulatok, a melyenek: a michigani és kansasi unitariusok conferentiája, meg az Illinoisi szabad vallási társulatok szövetezete, nyilván hirdetik: „hogy készséggel befogadnak mindenkit, kik azt hiszik, hogy köztök valami jót tehetnek, vagy valami jóban részesülhetnek.“

Az az eszmeáramlat, mely az unitarismust felszabadította, más vallási felekezetekben is hasonlóan érezhető. A quäkerek haladó töredéke (progressiv friends), mely évi gyűléseit Longwoodban, Pennsylvania államban tartja, teljesen elfogadta a „szabad vallás“ programját, a menyinyiben utolsó közgyűlése vázlatából meg lehet itélni. „Ennek a társulatnak a tárgya — mond az — egy oly vallásnak a művelése, mely egy a testi, erkölcsi és szellemi javakkal. A dogmákra való tekintet nélkül közremunkálásra hívjuk fel mindazokat, kik azt óhajtják, hogy a világ jobb legyen és a kik az igazságot többre becsülik minden dogmánál és minden felekezetnél.“

Az universalisták közt is, a kik az örök kárhozat ellen tett ellenmondásból fejlődtek, s a kiknek — mint mondják — mintegy ezer gyülekezetök van, hasonlóan van egy előrehaladott párt, mely rokonszenvez a „szabad vallási“ mozgalommal.

Ezt állithatjuk a spiritista községekről, a milyen a keleti államokban nagyon sok van, s a melyek M. O. B. Frothingham szerint egy millió hivet számlálnak. Azonban ezt a spiritismust nem olyanak kell néznünk, a milyent Európában ismerünk, ha tudniillik egyik legmelegebb védelmezőjének, Giles B. Stebbis urnak következő meghatározásából ítéljük meg: „Minden spiritista szükségesképpen a „szabad vallás“ hive, mert a spiritista bölcselem a maga széles látkörével és ecclectismussában nem ismer sem határt, sem korlátot, s mert az emberi lélek intuitioin, a tapasztalat igazságain s a tudományos vizsgálódás következtetésein kívül semmi más tekintélyt sem ismer.“

Végül a zsidóság jelentékeny töredéke, bár nem mond le történelmi elnevezéséről, nehogy úgy lássék, mintha a társadalmi előítéllettel szembe, mely még az újvilágban is meg van, szégyellené ősei nevét, megragadta az alkalmat, hogy a vallásos testvériség gyakorlati terén találkozzék annak a civilizációnak értelmi és erkölcsi erőivel, a melybe egészen beléolvadt. A „reformált“ zsidókat értjük, kik az Egyesült Államokban egyre szaporodnak és a kik bár nem követték Adlert az erkölcs-vallásba, de a kik mégis szakítottak a synagoga dogmatismussával. Ez a reform, mely a száz elejével azzal kezdődött, hogy az isteni tiszteletnél a héber nyelv helyett a közönséges nyelvet használta, lassanként oda haladott, hogy a régi zsidóságot jellemző számtalan egészségi, szertartási és társadalmi szabályokat eltörölte és felhagyott a modern szellem által elítélt dogmákkal; a milyen a prophetiák bételjesedése. Sok rabbi már kétségbe vonja a biblia csalhatatlanságát, sőt vannak, a kik tagadják az isten személyiségét, a semita-hitvallások e szegletkövét. S. W. Sonnesheim rabbi a Free religious association hetedik ülésében ki is nyilatkoztatta, hogy a reformált zsidó vallás teljesen egy a „szabad vallás“ jelen mozgalmával.

Kétség kívül azok a positiv szellemek, kiknek sem kedvök, sem idejük theologiai kérdésekbe mélyedni, a conservativek, kik az ismeretlen iránti bizalmatlanságokban kötelességöknek tartják, hogy atyjok hitéhez ragaszkodjanak, a sceptikusok, a kik arra szoritkoznak, hogy az isteni tiszteletet a társas élet oly elemének tartsák, mely az ifjuság növelésére és családi innepélyek megtartására szükséges; szóval a nemzet nagyobb része még sokáig fog ragaszkodni a positiv kereszténység különböző formáihoz annyival inkább, mert a protestáns papság — különösen Amerikában — nem törekszik arra, hogy uralkodó befolyást gyakoroljon a magán- vagy a köz-életre.¹⁾ Sőt

¹⁾ A templomba való járás az Egyesült-Államokban az utolsó időkhig folytonosan növekedett, ha hitelt adhatunk a Spears Róbert által Historical

látjuk, hogy az orthodox felekezetek közt is mutatkozik az a hasznossági áramlat, a melyet a „szabad vallás“ teremtett. Tocqueville már korábban megjegyezte, hogy az amerikai predikátorok a helyett, hogy a jövő élettal sokat foglalkozzanak, szakadatlan visszatérnek a földre s mondhatni megerőltetésbe kerül nekik, hogy szemeket arról elfordítsák.

Ha az ember az amerikai hétfői lapokban azoknak a jelentékenyebb beszédeknek a kivonatát olvassa, a melyeket az az előtti napon a számtalan felekezetek papjai elmondottak, egészen meglepetik, midőn látja, hogy a theologia a morálhoz képest minő kevés helyet foglal el azokban. A régi Calvinus-féle theológiát sehol sem tanítják a maga teljességében. Az örök kárhozát tüze is rosz izlésű okká vált, s csak az izgató predikátorokra s a távol nyugaton működő missionariusoknak hagyják. A republikánus párt egyik tisztelt tagja New-Yorkban Thurlow Weed ezredes Ingersollhoz intézett feleletében így nyilatkozik: „Papjaink ma már nem állapodnak meg és nem ragaszkodnak úgy, mint régen, a theologia sötét tételeihez; napjainkban a pap a békességnek, szeretetnek és jóindulatnak a papja. Ez a nemzedék inkább szeretni és szolgálni törekszik a mi teremtőnket és urunkat, mintsem elidegenedjék tőle.“

Az a tény, hogy az unitárius jobboldal, meg az orthodox szélső baloldal egyesüléséről komolyan beszélni lehetett, egymaga eléggé bizonyítja, hogy a felekezetek közti választó vonalak mennyire elkezdették veszteni merevségöket és határozottságokat. Minden nevezetű protestans egyházban van tényleg oly párt, a mely a dogmák értelmezése és a vallásos munkálkodás terének terjesztésére törekszik. A methodistáknál és presbyterianusoknál ez az irány a papok, sőt egyes községek ellen a gyűlések és zsinatok alkalmával emelt szakadási vádak nagy számában nyilvánul. Az episcopalistáknál a reformált episcopális egyház különválását idézte elé, mely a broad church ¹⁾ szabad eszméi, valamint a high church ritualis ujitásai ellen irányult. De leginkább észrevehető ez a congregationalistáknál, kiknek nincs egyházi hatóságok, a mely egyházaikban a fegyelmet és a hit egységét fentartsa. Predikátoraik legnépszerűb-

Sketch of the Rise of Unitarian doctrine: in the modern times című könyvében nyújtott adatoknak.

¹⁾ Broad church az angol püspöki egyház szabadelvű pártja, hová tartozott a híres westminsteri esperes Stanley is; High church, a ritualis párt, mely a catholicismushoz közeledik, ezek mellett az igazi orthodox-párt Low church nevet visel.

bike, a híres Henry Ward Beecher a vallási kétkedésről legutóbb tartott predikációjában ezt mondotta: „Nem kell a hitetlenek közé számítani azt, a ki az igazságosságban az emberi élet nagy célját látja, s a ki arra törekszik, hogy a maga akaratát minél inkább alárendelje erkölcsi érzésének.“ Nem azt hiszi-e az ember, hogy Pottert, vagy magát Adlert hallja? Beecher a múlt szeptemberben lemondott ugyan hivataláról, azon okból, mert a calvinismus főbb dogmáit nem akarta elismerni; gyülekezete azonban, mely New-Yorkban egyike a legnépesebbeknek és legjelentékenyebbeknek, egy határozatot szavazott meg, mely szerint: „Tisztelendő Beecher ur tanainak teljes és őszinte előadása és megértése után nincs helye, hogy az ő szolgálatától magunkat megfoszszuk.“ A katolikusok is arra törekednek Amerikában, hogy magokat feltüntessék jó munkáikkal, a humanismus terjesztésével, iskoláik és nevelő-házaik jóságával, a szükség szerint egyesülvén a különböző protestans egyházak papságával, hogy valamely közerkölcsiségi, közegészségi, vagy jótékonyisági vállalatot végrehajtsanak.

V.

Azon a ponton áll-e tehát Amerika, hogy a theológiát, sőt a metaphysikát is feláldozza a positivismus oltárán, hogy oly vallást állítson bé, a milyenről Comte képzelődött, tárgyul vevén az emberiséget és a földi életet Isten és a jövő élet helyett?

A következtetés nagyon vakmerő lenne. Kétségkívül az Egyesült-Államokban sok oly szellemű ember van, kik rendszeres ellenségei minden onthologiai felfogásnak, miként minden vallási eszmének, a kik az abszoltnak, a meg nem ismerhetőnek még a nevét is száműzik, mert abban a theologia felé való közeledést látnak. Vannak mások, kik még most is ragaszkodnak Voltaire meg Hobbes criticismusához, nem kételkedvén, hogy a tudomány előhaladása megváltoztatta volna a problémák viszonyát. Ezt a töredéket képviseli a New-Yorkban megjelenő *Truth Seeker* (igazság kereső), meg a Bostonban megjelenő *Investigator*. A töredék főhadiszállása abban az épületben van, a melyet a francia convent egy amerikai tagjának, Paine Tamásnak emlékére emeltek. Painenek Franciaországban egészen feledésbe ment bölcselme; az Egyesült-Államokban még mindig nagy szerepet játszik a vallási vitákban; e szerepet növeli egyfelől ellenségeinek boszankodása, másfelől bámulóinak lelkesülése. De a sajátképpen vett positivismusnak még azzal a józan és szigorú értelmzéssel is, melyet Littré a Comte Agoston tanának adott, sőt

a comtismus ékeesebb alakjában is, melynek Angliában némi sikere volt, Amerikában nagyon kevés híve van annak az előszeretettnek ellenére, a melylyel ott a positiv módszerek iránt viseltetnek. Az amerikai még a metaphysikában sem szereti a bőjtöt. A magasabb speculatio Amerikában soha sem kapott hatalmasabb lendületet, mint napjainkban. A vallási irodalmon kívül a másodfoku műveltséggel bíró helységekben is találunk lapokat, melyeknek már a czime is sokat jelentő, például az osceolai Platonist Missouri államban; a Saint-Louisban megjelenő elméleti bölcselemi lap, melynek célja Hegel tanainak terjesztése; a chicagói vallás-bölcselemi lap, a melyet — a mint mondják — legutóbb is kilencz-ezer példányban nyomtak.

New-Yorktól San-Franciscoig, Chicagotól Cincinnatiig, minden olyan városnak, a mely magáról tart valamit, megvan saját metaphysikai clubja vagy intézete. Leghíresebb az a bölcselemi iskola, melyet Massachusetts államban Concordban 1879-ben Bronson Alcott nyitott meg oly czélből, mely a tisztos öreg nyolczvan évének és vegetarianus életmódjának, melynek több, mint negyven éve, hogy híve, becsületére válik.

Ugy látszik, a concordi iskola kísérlet arra, hogy a XIX. százban az amerikai társadalomban újból olyan akadémiái kertek rendeztessenek be, a melyekben olajfák árnyékában Plato és tanítványai vitatkoztak. Minden nyáron, július hónapban, a mindenség minden pontjáról értelmes sokaság gyűl össze Concordban, Alcott birtokán a gymölcsházba (Orchard House), hol a bölcselemből szabad előadások, vagyis felolvasások tartatnak. Leginkább abban különbözik a görög akadémiától, a mi előnyére szolgál, hogy ajtait nem zárja be a szépnem előtt, mely bőségesen is használja, ha hihetünk annak a tudósításnak, a mely szerint a mult évben ott megjelent százötvenből álló hallgatóságnak kétharmada nő volt. Mindennap két conferentia tartatik, egyik reggel kilencz órakor, a másik este hét órakor; időközben a tanulók és tanulónők jegyzeteiket hozzák rendbe, vagy étkeznek, vagy a fenyvesben sétálnak, kicserélvén eszméiket rendeltetésük nehéz problémái felett. A legkiválóbb felolvasók közt ott van B. Alcott mellett Dr. Jones, a Plato clubok alapítója Illinois államban; Harris tanár, az elméleti bölcselemi lap szerkesztője, Howe asszony, H. Channing, Emory tanár stb., maga Emerson is hallatta ott magát 1880-ban.

Ezek a nevek elégségesen bizonyítják, hogy a Hegel bölcseleme csaknem kizárólag uralkodik Concordban, ámbár az iskola alapítói a vélemények teljes szabadságát nyilvánították. Különös jelensége a

vallási mozgalomnak az Egyesült-Államokban, hogy a Hegel-féle bölcelem akkor ujul fel ottan, a midőn Németországban Rosenkranz halála a Hegel-féle bölcelemre szánt utolsó széket is bezárta. Az Alcott által alapított intézet hatása oly nagy lett, hogy az orthodoxok szükségesnek tartották annak ellensúlyozására Greenwoodba, közel New-Yorkhoz „a keresztény-bölcelem számára“ tanyát alapítani.

A keleti vidékek kevésbé művelt népessége közt a vallási változandóság sokkal zajosabb és támadóbb alakot öltött. A Free religious association egyik tagja az 1881-ben tartott gyűlésen azt jelentette, hogy Kansasban a legkisebb helységben is sok olyan szabadelvű van, kik nemcsak minden egyháztól idegenkednek, hanem bármely létező vallási szervezeti formának is határozott ellenségei. Égpen abban az ülésben egy másik szónok ezt illetőleg azt jelezte, hogy szabad ég alatt százanként tartatnak minden felekezeti ségtől független gyűlések, a melyekbe „hogy Isten előtt kibeszéljék a mi lelkükben van s a mit igazságnak hisznek“ seregenként tódulnak földmivesek, odahagyván barázdáikat, üzletemberek, elhagyván műhelyöket, nők, elhagyván a háztartás gondjait „mindnyájan a szellemi táplálékra való benső vágyakodás által vonzatva.“ E két értesítés közt nincs ellenmondás; inkább kiegészítik egymást: egyszerűsmind azt is mutatják, hogy mennyire szomjuhozna valamely új hit után azok, a kiket a vallási régiebb formák többé nem elégítenek ki. Ez némileg a végső határa annak az ellazulásnak és elmálásnak, a melyet a protestans szellem soha sem szünt meg folytatni a dogmatikai egyházak kebelében és a hitvallásokban; de az is megtörténhetik, hogy ez szükségesképpen átmenet lesz két vallási áramlat közt.

Az az irány, mely még némely orthodoxok egyházában is a teológiát a keresztény munkásságban a második helyre szorítja, és a mely a legteljesebben a Free religious association programjában nyilvánult, ha e szellemi forongással egyesül, nagyon könnyen az a vallási interregnum lehet, a melyet Emerson régóta megjósolt. Hihető, — s annak csak örvendhetünk, — hogy a vallás ezután megtartja azt a kiválóan gyakorlati és humanus jelleget, mely az Egyesült-Államokban napról-napra mindinkább felismerhető azon. De az emberek mindig hajlandók lesznek hitők szerint csoportosulni, és már még a Free religious association soraiban is hallja az ember, hogy a „szabad vallás hivei egy új vallási rendszert lesznek kénytelenek elfogadni.“

Meg lehet-e előre határozni, hogy honnan fogják meríteni en-

nek az új theológiának az elemeit? W. Potter szerint az intuitio és tapasztalati mostan versengő két iskola mindenkének szerepe lesz annak a bölcelemnek a megteremtésében, melynek az lesz rendeltetése, hogy a „szabad vallás“ megalkotását bevégezze. Mi osztjuk Potterrel azt a meggyőződést, hogy az intuitio módszernek szava lesz a psychologia jövődjéjében, s távol vagyunk attól, hogy el ne ismerjük a szerencsés és tartós befolyást, melyet a transcendentalismus az amerikai nemzet közszellemére gyakorolt. De még sem tagadhatjuk, hogy a német idealismus iskolája — mint bölcelem-, vagy vallásrendszer, az Egyesült-Államokban, miként Európában már le nem élte volna idejét. Régi bajnokainak csaknem mindenike hűséges maradott fiatal kori hitéhez; azok, a kik még élnek, most is azt mondják, a mit ezelőtt harminczöt esztendővel mondtak, oly meggyőződéssel és hévvel, melyet sem az idő, sem az élet terhei, még a positiv tudományok előhaladása sem hűthettek le. De soraik egyre gyérülnek és annak a rövid feltűnésnek ellenére, melyet a hegelianismus Concordban tett, nem jönnek ujonczok azok helyébe, kik a más világban keresik reményeik valóságát. Azok közül a számtalan gyülekezetek közül, melyek a transcendentalis mozgalom következtében alakultak, kevéssel ezelőtt csak a Johnson Sámuel egyháza állott fenn s ez is tartósságát hihetőleg csak papja személyes befolyásának köszönhetette s félni lehet, hogy vele együtt eltűnt. — Bostonban a 28-ik egyház még élő hivei minden vasárnap özsze-gyűlnek abba a tágas helyiségbe, a melyet a közháládatosság emelt a Parker emlékére. De azon a szószéken, melyről egykor alapítója a sensualismus rendszerét és tanait elítélte, az egyházi atyák, a kikre hivatkoznak és a kiket magyaráznak, Spencer és Huxley, Dalton meg Tyndall, George Lewes és Claude Bernard. Ez az idők jele. A kifejlődés tana; ugy, a mint az Herbert Spencernek — a ki nagy hirtelenséggel az amerikaiak uralkodó bölcsésze lett — legujabb generalizációjából kikerült. Az Index jelenlegi szerkesztőinak egyike, B. F. Underwood azt állította, hogy e tant a Free Religious Association tagjainak nagyobb része osztja. Itt azonban egy jellemző tünete mutatkozott az amerikai szellemnek, a mely mihelyt elfogadott az ó világtól valamely bölcselmet, azt azonnal vallássá változtatta, miként ez a német idealismussal is történt. Az evolutió tana is, mihelyt átplántaltatott az Egyesült-Államokba, a monismus methaphysikai alakját öltötte fel ott, mely távol áll a materialisták és spiritualisták közt folyó régi csatározástól, de következtetéseiben éppen annyira vallásos, mint a menynyire ígéreteiben hűséges a po-

sitiv rendszerekhez. „A rombolás kora elmúlt, írja Abbot 1875-ben *Freedom and Fellowship in religion* (Békesség és testvériség a vallásban) című könyvének, melyet a szabad vallási társulat adott ki, a bevezetésében — az alkotó kor megkezdődött. A tudományban a legnagyobb szellemek positiv általánosításokkal tűnnek ki; a bölcelemben a különböző irányok össze kezdenek hajlani bizonyos központok felé. Az érzés és képzelődés magukhoz térven abból a rázkódásból, a melyet a régi bálványok összeomlása okozott, bátran megkezdették népesíteni az eget egy új ideal nyilvánulásaival.“

Ámbár Herbert Spencer kijelentette, hogy elutasítja a pantheismust, miként a theismust és atheismust; de a fogalom, melyet a megismerhetetlenről felállított, — mely szerinte — oly titkos transcendentalis hatalom, a mely egyszersmind mindenütt jelenvaló és örökkévaló, a világ fenntartója és minden jelenségnek a forrása; ez a megismerhetetlenről való fogalom — mondjuk — nem nyújt alkalmat az olyan mysticismus kifejlődésére, a melyet a pantheistikus vallásoknál a véges és végtelen lény közt való közösség érzete elé szokott idézni. Ugy látszik, hogy az új bölcelemnek éppen ez az oldala csábította el az amerikai szellemet. Kezdetben Herbert Spencer személyes barátja John Fiske tanár, kit az angol bölcelem legelső és legékesszólóbb hívei egyikének tartanak, fejtette ki az *evolutio synthetis* *Cosmos bölcelem* név alatt nem habozván elismerni, hogy az anyag és erő oly összeköttetésbe jöhetnek, mely anynyival felsőbb az embernél, a menynyivel ez felsőbb a jegecznál vagy algánál; elismerte egy oly személytelen hatalomnak a létezését is, a mely a mindenség jelenségeiben öröktől fogva és általánosán nyilatkozik. Ez a bölcelem csakhamar célzt ért és igen könnyen, meg lehet hogy címének: *Cosmismus*, melyet a „Szabad vallás“ védelme alatt alakult legelső gyülekezet — a Florenczi szabad vallási gyülekezet Massachusettsben — elfogadott, az lesz hivatása, hogy — mint Potter nem régen mondotta — egy új vallásnak nevet adjon. Ha az ember végig nézi azokat az *essay*ket és az *Index*ben minden nap elemzett és ismertetett felolvasókat, bizonyosan meg fogja lepni nem csak az, hogy mily sokan és minő hévvel ragaszkodnak az *evolutio* ily tanához, hanem még az is, hogy hívei minő eszközöket és módokat találnak abban arra, hogy a vallási érzés előtt új látkört tárjanak fel s annak legutulzottabb aspiratioit is kielégítsék. Kétség kívül e dolgozatok nagyobb részének nincs egyéb értékök csak az, hogy az irány jelzésére szolgálnak; de ott vannak azok a munkák, a me-

lyeket Abbot, W. Gannett, Savage irtak, ott vannak Potter, Frothingham, Chadwick stb. felolvasásai, melyek mind a bizonyítás nyomossága, mind az eszmék emelkedettsége, mind pedig nyelvezetök költői volta miatt mindnyájan kitűnők. Mindenesetre oly olvasmányok, melyeket ajánlani lehet mindazoknak, a kik attól félnek, hogy a tudományok modern előhaladásában, meglehet azt az okot találni, a mely miatt mindaz, a mi az emberi szellem nagyságát és hatalmát teszi, hanyatlani kezdett.

Az evolutio elmélete, miután oly papok, kik a kijelentés kívánalmaihoz kívánták alkalmazni, még néhány orthodox szószékre is bevették, ma már némely unitáriusoknál éppen a vallás lényege lett. Tisztelendő Minot J. Savage, egy tekintélyes unitárius gyülekezetnek a papja Bostonban, lett annak ékesszóló, fáradhatatlan apostola munkáival, melyenek: az evolutio vallása (1876); az evolutio morálja (1880), Az istenben való hit (1881). És a Szabad vallási társulat tagjai, kik legutóbbi közgyűlésökben korunk moráljáról tartott értekezését hallgatták, abba a különös látványban részesültek, hogy egy keresztény pap, egy állítólagos istentagadóval, Adlerrel szembe azt állította, hogy a morálnak alapja a társadalmi haszon; eredete: a faj által szerzett tapasztalat. Igazán szólva, habár Savage az absolut és transcendentalis moral eszméjét teljesen elveti, mégis elismeri, hogy az emberiségnek a maga viselet törvényeire vonatkozó nézete és véleménye nagy változatoságában, a jó és rossz közt való különbségtétel elve, valamint a kötelesség eszméjének jelentősége, az emberben valami olyan állandót és szilárdot mutat, mint a milyen a kőszikla a tenger hullámai közt“.

Egyébaránt Savage nem vonakodik kimondani, hogy a Cosmismus a kereszténységnek szükséges kiegészítése és a vallási fejlődésnek felsőbb foka. „Az összes vallásokat — mondja gyülekezete előtt 1880-ban tartott egyik predikációjában — három osztályba lehet sorozni: ugymint a mindenségben feltűnő jelenségek tisztelete; az emberi ideal tisztelete; végül a harmadikat tudományos, vagyis cosmicus tiszteletnek nevezhetjük. Ez az utolsó bámulatunk, tiszteletünk és imádásunk tárgyául a mindenséget jeleli ki, ugy tekintve azt, mint egészet, annak a nagy lénynek, a kitől függünk, egységét, titkát és csodáját. Én azt hiszem, hogy a jövő vallása ennek a három elemnek az egyesítése lesz; magába fogja fogadni a pogányság művészi irányát, a kereszténység eszményi morálját, valamint azt a tágabb körű felfogást, a mely a máskettőt magába foglalja; a mindenség cosmicus tiszteletét.

Herbert Spencer tanítványa, némely tekintetben, jelesen, midőn azt vizsgálja, hogy a tudomány minő tulajdonságait ismerheti el az Istennek, kétség kívül oly következtetéseket tulajdonít az evolutio elméletének, a melyek nyilvánosan tulmennek a mester czélján és eszméin. Azonban, ez a bölselem egyfelől a mellett, hogy bár száműzi a methaphysikát, annak ismét kaput nyit — a mint némely pozitivisták szemére is vetik — midőn azt állítja, hogy a mindenség általános törvényét megtalálta, a mi pedig a megfigyelhető valóságok határán meszsi tul esik. Másfelől — a mint fennebb mondottuk az amerikai vallásos szellem éppen abban áll, hogy e methaphysikai alkotásokkal leginkább ellenkező bölselemi vagy tudományos elméleteket is saját szempontjából nézi és itéli meg. Ezt a spritualizáló műveletet írta le O. B. Frothingham a Free Religious Association harmadik ülését megnyitó beszédében ezen szavakkal: „Vogt és Büchner a materialismust vallják s az értelmet bizonyítják bé, Huxley a protoplasmákról beszél s bámulattal látjuk bizonyításában a gondolatot, Moleschott azt állítja, hogy a világosság az élet forrása s szavára meghajlunk a nem teremtett világosság előtt.

Nem tudjuk, hogy vajjon Amerika részesül-e abban a dicsőségben, miként azok állítják, kik róla írtak, hogy a világnak egy új vallást adjon. De akár a cosmos vallóit, akár a transcendentalistákat, akár azokat a szellemeket vegyük tekintetbe, a kik a kettő közt közvetítők akarnak lenni, vagy ha megállunk azon a végső ponton, a meddig a rationalista mozgalom haladott, a melyet a praedestinatio és a háromságról szóló dogmák ellen való fellépésében ismertünk meg: a legvégsőbb határokig ment szabadvizsgálódás mellett mindenütt ott találjuk egy absolut, minden feltételtől független lény érzését, mely lény a természetben a jelenségek véghetetlen változataiban nyilvánul. Legyen bár ez a közös hit az Emerson szerént való „örök egyetlen egy“, vagy Fiske tanár szerint „a cosmos“, vagy Abbot szerint „a tudomány istene“, vagy Savage szerint „az evolutio istene“, vagy Potter szerint „a mindenség minden lehetőségében“, vagy „az a hatalom, mely rajtunk kívül és felettünk áll“, miként Hinkley hiszi; vagy „az a lény“, mely Adler szerint „minden tünemény megett ott van“; mindezeket együtt véve, bátran állithatjuk, hogy a pantheismus áradozik mindenütt a vallási gondolkozás legelőbbre haladott téerein az Egyesült Államokban; és így valósul Tocquevill jóslata, melyet akkor mondott ki, mindőn a teljes virágzásban levő unitárius mozgalom, különösen a monotheizmus megszilárdulását látszott jelzeni: „Demokratikus korban az emberek lelkét meglepi az egység

eszméje; a lélek mindenütt azt keresi és a midőn azt hiszi, hogy megtalálta, készséggel megvonul annak szárnyai alatt s abban megnyugszik. És nem csak addig megy, hogy a mindenségben csak egy teremtőt és teremtést lásson, hanem még e megosztás is nehezére esvén, önkéntesen terjeszteni és egyszerűsíteni akarja fogalmát az által, hogy az Istent és az egész mindenséget egy egészbe foglalja össze.

KOVÁCSI ANTAL.

ÜNNEPÉLY A JÓLTEVŐK EMLÉKÉRE

*a kolozsvári unitárius főgymnasiumban. *)*

Megnyitó beszéd.

Tartotta: **Köváry László**, isk. felügyelő gondnok.

Kivételesen az iskolai felügyelő gondnokságnak jutott ez alkalommal megnyitni a hála és kegyelet ezen ünnepét, melyet főiskolánk jóltevői emlékének minden öt évben szokott szentelni.

Éltünk rögzös határain két genius vezet . . . Remény, emlékezet. Nemzetünk nagy költője e szavaiból indulnék ki, ha beszédet kívánnék tartani. Azonban ez ünnep a tanuló ifjúság ünnepe lévén, mielőtt e szót átadnám, a gondnokság részéről kifejezést kívánok adni azon felfogásnak és érzelemnek, mely az egyházat, mely az iskolát alapítóira is fenntartja, az egyházi főtanácsot, mely kormányozza és felügyeli — vezette akkor, a midőn elhatározta, hogy iskoláink ez ünnepet minden öt évben megtartsák.

Ki iskolát alapít és tart fenn, ki egy iskola alapításához és fenntartásához áldozatokkal járul, a nemzetnek, az emberiségnek, az erkölcsi és polgári szabadságnak tesz szolgálatot. Filléreivel, melyeket tán fáradságos munkával szerzett, tán nélkülözésekkel tartott meg hogy ide hozhassa, elősegíti a nemzet felvilágosodását, az európai nemzetekkel versenyképességét; hozzájárul, hogy a magyar állam céljaira mivelte fők, munkás polgárok, becsületes emberek, jó hazafiak képeztesse. S ki iskoláink fenntartásához járul, a hazafi czélok mellett elősegíti egyszersmind azt, hogy egyházunk férfiakkal rendelkezék, kik vallásunk, közoktatásunk nehéz gondját időről-időre átvegyék.

Ki a hazai közoktatás előmozdítása érdekében áldozatra kész, méltó a nemzet hálijára. S mennyivel méltóbb az, ki egy kis körnek, egy kicsiny egyháznak mintegy titokban hozza filléreit, a meny nyiben az elismerés oly zajtalan, hogy jutalmát csakis keblének azon édes érzésében találhatja, hogy tehetségéhez képest kötelességét teljesítette.

Hisszük, hogy jóltevőink nem is számítottak ez ünnepélyre. De aligha teljesítenők a nevelés, oktatás reánk bízott gondjait helyesen,

* A mult füzetünkben jelzett ünnepély alkalmából küzöljük az alábbi beszédek. Szerk.

ha fel nem hívnök az ifjuság figyelmét koronként arra, hogy a tanuló ifjuság tandíjában csak a legkisebb részét fizeti le azon összegnek, melybe minden egyes az egyháznak évenként kerül. S alkalmat nem nyujtanánk kifejezni azon hálát, melylyel mindenki, ki jótéteményt elfogad, az emberi sziv törvényei szerint, tartozik.

Megszoktuk hallani, hogy az örömmek és fájdalomnak nehéz szavakat találni. Ha vannak érzelmek, melyeknek e mentségre igényök van, a hála és elismerés érzelmével épen megfordított viszonyban állunk, mert itt az ép sziv és érzelem egész szótárral rendelkezik, s kell hogy tudjon rendelkezni. Ezen érzelem tolmácsolása, kiömlése a kebelnek, mely megnyugtat és megkönnyebbit.

Ki történelemmel foglalkozik, ez érzelemben mintegy beleéli magát. Nem mivel egyebet, mint az emberiség, a haza jóltévői, a neves és névtelen hősök emléke iránt tolmácsolja az utókor számára az elismerést, mit a jelen kor érez. Egyházunk, iskolánk jóltévői iránti elismerésünket tolmácsolni azonban nem az én feladatom lévén, átadom a szót az illetőknek.

Richmond Anna élete és jelleme.

Szül. 1810. dec. 15-én, megh. 1881. jan. 25-én.

Írta és felolvasta Kovács János ig. tanár.

Boldog, ki éltében annyi jót tehete,
Hogy véle ki nem hal szép emlékezete.

Bacsányi.

Mélyen tisztelt gyülekezet! Az 1842-ik év jun. 26-ka kolozsvári főtanodánk történelmében szép kezdeményezésről nevezetes. Ugyanis akkor rendezte főtanodánk előjárósága az első hálaünnepélyt vallásközönségünk jóltévői emlékezetére. De a második hálaünnepély már csak 1863-ban ismétlődött, minek oka, ugy hiszem, a hazánkban beállott válságos körülményekben s politikai viszonyokban rejlett. 1863. óta minden 5-ik évben rendszeren megtartjuk e hálaünnepélyt, hogy a hála és kegyelet érzéseit jóltévőink iránt lerójjuk. Az eddigi szokás szerint hálaünnepélyünk főtárgyát rendszeren vallásközönségünk valamelyik jóltévője életrajzának felolvasása képezte. Most is e szokást követjük, mert egy valóban páratlan nemes lelkű jóltévőnknek vázlatos életrajzát olvasom fel; iskolánkknak egyik örök emlékezetre méltó jóltévőjéről — Richmond Annáról — emlékezem meg. A különbség csak az, hogy e nemtő angyal nem volt hazánk szülőltje, a magyar unitáriusok közül soha senkit se látott s rólunk

csak hallomásból értesült. Sok ezer mértföld választotta őt el tőlünk, de hitrokoni forró szeretete által ösztönözve, a messze távolból is felkeresett s jótékonyságának sugarait érezte velünk. A nevét viselő tanári alapítvány immár nemcsak 10 évre, hanem örök időkre szól. Óh, lehetett volna-e méltóbb tárgya mai hálaünnepélyünknek, mint Richmond Anna? A kik az 1842-ki első hálaünnepélyen jelen voltak, aligha sejtették, hogy 41 év múlva újvilági hitrokonainkkal nemcsak szellemi összeköttetésben leszünk, hanem egyik áldozatkész leányuknak nevét a legnagyobb kegyelettel vesszük ajkainkra. Ugy van. Hogy is merészelték volna ilyesmire gondolni, mikor még a testvérhonban is nemhogy rokonszenvre, de még elismerésre sem találtunk. S ime, 41 év után minő változás! Magyarország fővárosában állandó unitárius egyház! Angol és amerikai hitrokoninknak nemcsak legbensőbb rokonszenvét birjuk, hanem anyagi segélyöket is nagy mérvben élvezzük. Nemde lélekemelő s lelkesítő reánk nézve, hogy ezuttal 6-ik hálaünnepélyünkön a gondolat szárnyain az atlanti tengeren túl szállhatunk s az egyéni s polgári szabadság hazájában, hol a testvériség s általános emberszeretet elvének valóítására eddigelé a legtöbb történt, Richmond Anna jóltevőnknek egyszerű sírjára rátehetjük a hálás megemlékezés koszoruját.

Mínt hogy abban a szerencsében részesültem, hogy a megboldogultnak születése s működése helyét meglátogathattam, s a hozzá legközelebb állóktól és őszinte tisztelő barátai s barátnőitől szerezhettem élettörténetéhez az adatokat: megkísértem a hallottak alapján áldásteljes életének hű képét adni. A Richmond Anna élete nem gazdag eseményekben; ő nem játszott szerepet a társadalmi életben: épen ezért ne várja a t. gyülekezet, hogy én azt a kort rajzoljam, melyben élt, vagy ama nevezetes mozgalmakat adjam elé, melyek életében történtek. V a d n a i szerint: „Egy nő nagysága a házi érények egyszerűségéből áll“ — Richmond Anna ilyen értelemben valójában vonzó alak s a nőnemnek mintegy mintaképéül tekinthető. Különben élettörténetének elbeszélése után ki-ki meggyőződhetik állításom igazságáról.

Richmond Anna¹⁾ Eddy Sámuel legfőbb törvényszéki bírónak s Angell Anna Naominak volt a leánya s született 1810-ben decz. 15-én Rhode Island államnak Providence nevű városában az észak-amerikai Egyesült-Államokban.

¹⁾ Tulajdonképeni családi neve: Eddy Anna, de az amerikaiknál a nők rendszeren férjeik nevét veszik fel.

Az édes anyai szeretetet s gyöngéd gondozást soha sem ismer-
te, mert Eddyné asszony már 27 éves korában meghalt, s így Anna
s fiutestvére még kisebbek voltak, mintsem felfoghatták volna nagy
veszteségöket. Richmond Anna egész ifjúságában, valamint az azutáni
években is erősen érezte a gondos anyai nevelés hiányát és mindig a
leggyöngédebb szeretettel viseltetett anyja emléke iránt, jóllehet róla
csak apja ajkairól hallott s hátrahagyott naplójából olvasott.

Eddyné asszony szilárd jellemű, derék nő volt, s a nehány év
alatt, miket együtt töltöttek, méltó segítő társa volt férjének.

Apját az imádásig szerette s bámulta határozott jellemeért s az
igazság eszméjéhez való tántoríthatlan ragaszkodásáért. Eddy Sámuel
nemcsak leánya szeretetét, hanem a legfőbb ítélőszéknél teljesített
kitűnő szolgálatáért, s úgy is mint a senatus tagja, polgár társainak
is osztatlan becsülését s tiszteletét bírta.

Jóllehet Eddy Sámuel a Williams Roger-féle Baptista-egyházban
nőtt fel, de az 1815-ben a nagy Channing által az orthodox feleke-
zetek ellen megindított s a következő években folytatott vitatkozá-
sok alkalmával az új testamentum tanulmányozására adta magát, s
1818-ban az unitárius egyházba állott át, nagy szomorúságára a bap-
tistáknak, kik mélyen fájlalták egy oly fényes állásu s nagy mivelt-
ségü tagnak elvesztését. Leánya ekkor csak 8 éves volt, s ámbár
később sem kísérlette meg soha vallási tekintetben leányára befolyást
gyakorolni, mégis az unitárius valláshoz hajlott; az iránti érdeklő-
dése s abban való hite soha se ingadozott, s jóllehet a más vallás-
felekezetek hasznosságát elismerte, de mégis szíve és értelme az uni-
tárius egyház észszerűsége s szabadságával leginkább megelégedett.
14 éves korában 5 más providencei leánynyal Bethlehembe (Pennsyl-
vania állam) ment a Morva-testvérek által tartott nevelő-intézetbe.
Az itt töltött ideje alatt nagyon boldog volt. Különösen két nőtani-
tójához erősen ragaszkodott s azok viszont úgy szerették, mint test-
véröket. Hogy mennyire helyeselte egyszerű nevelési rendszeröket,
mutatja az, hogy később egyik leányát szintén oda küldötte. Mig a
nevelő-intézetben volt, atyja újból megnősült, de a szép fiatal nő nem
értette meg a mostoha leányt, lelkületök s gondolkozásmódjuk nem
egyezett meg.

Neveltetése 16 éves korában elvégződván, a Congressus tartá-
ma alatt atyjával gyakran volt Washingtonban, hol alkalma nyílt a
legelőkelőbb körökbe bejutni. Ámbár a társas mulatságokban saját
tetszése szerint részt vehetett, de nem vitte túlságba. Ismerősei nyi-
latkozata szerint, Richmond Anna a legszebb nők közzé tartozott, s

a mi bámulatos, szépsége késő vénségeig megmaradott, miről meggyőződhetünk, ha az előttünk levő vonzó képre tekintünk.¹⁾ Gyönyörű termete, szőke finom arczbőre, kifejezésteljes világoskék szemek, szabályos arcz, barna dús hosszú haj, fehér gyöngysor fogak voltak főekességei. A természet nemcsak testi szépséggel ruházta fel, hanem szép lelki tulajdonokkal is; mert a szép testben valójában szép lélek lakozott. Feltűnő szépsége daczára sem volt legkevésebbé is hiu. Állításom igazolja az, hogy egyszer gyönyörű gazdag haját egészen levágatta, azt hivén, hogy az okozza gyakori főfájását. (Később aztán ujbjól meghagyta.) Gyermekei sokszor fejezván ki abbeli csodálkozásukat, hogy nem visel ékszert, így nyilatkozott: „A szép kéznek nincs gyűrűkre szüksége, a munkás kéznek éppen nem kellene viselnie“ — természetesen önmagát az utóbbihoz számitotta. Nyílt, természetes, őszinte és rendkívüileg becsületes lévén, az affektálást (szenvelgést) másoknál is sem beszédben, sem modorban ki nem állhatta; az ingadozók és félénkek iránt szelid de érelyes természeténél fogva türelmetlen volt. Élénk, vidám természete, szilárd jelleme, felvilágosult értelme, józan észjárása, szerénysége és finom, megnyerő modora mindenki előtt kedveltté tették. Nagy előszeretettel viseltetett a természet és költészet iránt. Kedvencz virágai: a rózsa, rezedá és vanília voltak. Ifju korában s azután is mindig legkedveltebb költője volt a skót Burns Robert, kinek arczképe s művei szobájában a legbecsesebb emlékek közé tartoztak. Költői szellemmel s adománynyal bírván, maga is irogatott verseket, melyek közül egy különösen annyira sikerült s oly tiszta skót nyelvezettel van írva, hogy maga Burns, a lelkesítője, sem szégyelte volna meg magát a tanítványa miatt. Különben a r i m e l é s t, mint maga is nevezni szokta, csak saját gyönyörüségére üzte; s egyes alkalmakkor, mint születés-, névnap, karácson stb. szokott költeményeket írni, de csakis a család tagjai számára, mert sokkal szerényebb volt, mintsem azokat a nyilvánosság elé bocsátotta volna. Számos alkalmi költeményei azt mutatják, hogy gondolatait nagy könnyúséggel tudta kifejezni. Egy k a r á c s o n i H y m n u s t, melyet 1846-ban írt gyermekei s unokái számára, Hegedüs István szép fordításában ezennel bemutatok :

Szívünk hálát rebeg
Jó Krisztusunk neked,
A ki ma születél ;

Vidáman zengjenek
Dicsénekek,
Örüljön az, ki él.

¹⁾ Az ünnepély alkalmával más jóltevőkével együtt Richmond Anna sikerült olajfestésű mellképe s lakóházának fényképe is ki volt közzszemlére téve.

Hajlitsd Felé szíved,
 Ki oly jó, ugy szeret,
 Kit minden gyermek áld,
 Ó halld a szózatot,
 Mely híva, áldva szólt,
 Hogy nyugtod föltaalád.

Szeretni tanított
 Minden felett a jót;
 Meghalt az igazért;
 Ó szent, igaz vala,
 S békét lel általa,
 A ki mint igaz élt.

Közénk szeretni szállt
 S a bűnnek fátyolát
 Szívünkről fölfedé;
 S ha a jobb részt veszed,
 Utat jelölt neked
 Az öröklét felé.

Más ellentől ne félj,
 Csak a ki benned él:
 A bűntől félj csupán;
 De higyj, szeress s szived,
 Szemed az égre vesd,
 A nagy, nehéz tusán.

S ki adta Őt nekünk,
 Egyetlen istenünk,
 Hozzád szálljon imánk
 Így majd bú, gyötrelem
 Egedben megpihen
 S üdvösség vár reánk.

1831. aug. 15-én a szép és művelt lelkü Eddy Anna férjhez ment Richmond M. Györgyhez, egy providenciai kereskedő fiához, ki két évvel volt idősebb nálánál. Hogyan?! egy legfőbb ítélőszéki bíró- s a senátus tagjának leánya egy kereskedő neje!... minő ellentét — mondhatják Európában. Igen, de az Egyesült-Államokban, hol nincs czim, nincs kiváltság, nincs nemesség; hol az emberek mindnyájan csak közönséges polgárok; hol a nemesség a munkásságban és erényben áll: igen is természetes dolog az olyan házassági frigy, minő a Richmond György s Eddy Annáé. Hogy egyesülésök nem érdekből történt, hanem kölcsönös szereteten alapult, kiténik abból, hogy 35 évig a legszebb egyetértésben, s a megpróbáltatásokat kivéve, a legnagyobb családi boldogságban éltek. Szép frigyöket Isten 8 gyermekkel áldotta meg. Egy jeles írónk szerint: „A nő hivatását e három édes érzelmű szó fejezi ki: házias szony, nő és anya.“ — Richmond Anna a szó nemesebb értelmében igazi házias szony volt. Édes otthona volt állandó szentélye. Nem olyan nő volt, kivél a baj csak nő, hanem a találó magyar kifejezés szerint valódi feleség, ki fele segítség. Br. Eötvös koszorus írónk mondása: „A jó asszony olyan a háznál, mint a napsugár: semmit sem hoz, és mégis minden gyarapodik alatta“ — jellemzően alkalmazható Richmond Annára; mert ő jótékony napsugár volt egész környezetére nézve. Hát mikép jellemezzem mint a nyát? Gyermekai ajkairól kellene hallanotok nektek is, mint én hallottam, mily gyöngéd szeretetet s odaadó gon-

dozást tanusított irántok, hogy fogalmatok legyen róla, mint anyáról. Az ilyen anyáról éneklí a költő:

Oh anyai érzés, anyai szeretet,
Mélységed, nagyságod megmérni nem lehet!...

Ő is, mint a Grachusok anyja, a nemes Cornélia, puritán gondolkozásánál fogva, nem ékszereivel, hanem jól nevelt s erényes gyermekeivel dicsekedett. Bennök találta legfőbb gyönyörűségét. Hogy lelkének minden gondolatja, szívének minden dobbanása gyermekei javáért volt, mutatja az, hogy ifju korától óta vezetett rendes naplóját a sok teendő miatt vagy 10 évig abban hagyta.

Csendes házi boldogságukat egy váratlan s megrendítő csapás zavarta meg 1839-ben. Ugyanis két szép gyermekök halt meg skárlátban 24 óra alatt. Az ilyen megpróbáltatást csak a szülők érzik, s különösen a gyöngéd érzéssel bíró anyák. Mintha előttem állana a kettős veszteség miatt siró Richmond Anna; s mintha hallanám a két koporsó mellett zokogva felkiáltani a költővel:

Ah nem ismer oly anya
Mély szivbánatot,
A ki még nem sirata
Mehalt magzatot.

Ugyane gyászemlékü évben született Walter nevű fia, — a mi nagylelkű jóltevőnk — kinek születése némileg enyhítette tenger fájalmát; s mivel hasonlított az egyik elhunyt fiuhoz, — Geraldhoz — önfeledt állapotában igen gyakran szólította a kis WALTER — Geraldnak. Elképzelhetjük, mily nagy volt öröme a nagyanyának, midőn ezelőtt mintegy 8 évvel Richmond Walter 6-ik fiát „Gerald“-nak kereszteltette.

1841-ben régi lakásukról a férje által tervezett, építettett s igazi amerikai kényelemmel berendezett új lakásukba költöztek. A mint ama kép is mutatja, egyemeletes palotájuk, gyönyörű kerttel, egyike a legkellemesebb otthonoknak. Minthogy magaslaton áll, erkélyéről felséges kilátás van a tengeröblre s az egész városra. E kis paradicsomban Richmond Anna újra élénk, vidám kezdett lenni, sőt régi szenvedélyétől ösztönöztetve, újra megkezdette naplóját s folytatta is egészen 1869-ig. Számos kötetre terjed naplója. Tele vannak azok költeményekkel, jeles mondásokkal, szóval valódi gyöngysorok saját gyermekei s unokái számára. Óhajtása következtében, idegenek nem szabad olvasni s így én is csak Károlin leánya szivességéből juthattam egyes idézésekhöz. 1864-ig életében egyéb felemlíteni

való nincs, mint az, hogy folytonos munkássággal, gyermekei nevelésével s jótékonyssággal töltötte idejét. Különösen lelki barátnéjával, Brown Adéllal — kitől szintén sok érdekest hallottam felőle — nagy buzgósággal tanított a vasárnapi iskolában. Két jeles unitárius pap hatott vallásos gondolkozására nagy mértékben, u. m. Dr. Farley s utána főleg a tudós Dr. Hedge, kinek nevéhez az amerikai unitáriusok történelmében egy egész korszak fűződik. Dr. Hedge csak 6 évig volt Providenceben, de az ő odamenetelével a predikálására egy egészen új értelmi világ tárult fel Richmond Anna lelki szemei előtt. Nemcsak tisztelője, hanem bámulója volt Dr. Hedgenek egész életében s gyakran elment Brooklineba, hogy jeles szónoklatait hallgathassa. Az öreg Dr. Hedge is elragadtatással beszélt nekem sok nemes tulajdonairól.

1864-ben két leánya s unokája kíséretében Európában nagy utazást tett. Minthogy a természet szépsége s a művészet iránt nagy fogékonysággal bírt, utazását rendkívülileg élvezte. Meglátogatta Skótiát, kedvencz költője születése helyét, Sweiczot, a nagyszerűségek s természeti ellentétek hazáját, Rómát, az örök várost, s volt Bécsben is. Élményeit, tapasztalatait nagyon érdekesen írta le naplójában, s különösen a Sweiczban töltött ideje: a r a n y n a p o k n a k vannak bejegyezve.

Ama levelében, melyben Károlin leánya ez utazást felemlíti, a következő megjegyzést tette: „Oh, ha édes anyám Bécsben létekor tudta volna, hogy ő oly közel van a szép Erdélyhez, Kolozsvárhoz, s az unitáriusok ama hű seregéhez, kiknek szívében az ő neve oly meleg helyre talált, mily örömet kelet felé vette volna akkor utját, hogy „szinről-szinre“ láthassa a kedves hitrokonokat. De a sors nem így akarta!“ 1865-ben élvezetes utazásából szerencsésen haza érkezett. De nem sokáig mulathatott utazási emlékein, mert az 1866-ik év december havában hű élettársa megszűnt élni. Szíve ismét gyászba borult, s méltán, mert Richmond György egy szerető, gondos férj, jó családapa s derék polgár volt. Munkássága, szorgalma által szép vagyont szerzett. Virágzó karton-gyárát Walter és Frank fiai örökölték, míg a legkisebb Howard több gyapotgyár tulajdonosa. A 3 leány is egyenlően osztozott a fiukkal. Richmond György értesülésem szerint egyike volt a legbecsületesebb üzletembereknek. Ha Goldsmith szavai szerint: „az, a ki megnősült s egy nagy családot felnevelt, sokkal többet használt az emberiségnek, — mint az, a ki mindig csak népesedésről beszél“, ugy Richmond György érdemes polgár volt, mert 3 derék fiut s ugyanannyi leányt adott hazájának.

Neje iránti vonzalmát, nemeslelkűségét s az ő józan gondolkozásába s bölcseségébe helyezett teljes bizodalmit tanusítja az, hogy tetemes összeget hagyott életfogytáiglan saját rendelkezésére. S Richmond Anna férje bizalmával nem élt vissza. A rája bizott kincsnek hí sáfárja volt. Mint Dr. Hedge mondja: „az adakozásban soha sem fáradt ki; életének az volt főöröme, hogy segítsen és boldogítson. 14 évi özvegysége alatt nyilvánosan és titokban sokan élvezték jótéteményét. Nevét sem engedte, hogy nyilvánosságra hozzák, mert nagy Kölceseynkkel tartott, ki azt mondja: „Háláért tenni jót, uzsorástól is kitelik“ — de mégis szájról-szájra járt a Richmond Anna neve s áldották nemesszivűségéért.

Első sorban természetesen hitsorsosait segítette. Így: a harvardi, humboldti, meadvillei, antiochi intézetek, az unitárius társulat és számos egyház méltán emlegetheti nevét legnagyobb jöltevői között. Sok ezer meg ezer dollárra mennek adományai.

Azt mondja egyik írónk: „kinek van miből adni, adhat, — de nem minden, ki adhat vagy ad, érti az adás mesterségét: egyedül nemesebb lelkek titka lévén, kiknek mikor és mikép kelljen adni.“ Richmond Anna bizonyára a nemesebb lelkűek közé tartozott; ő értette az adakozás titkát. Ő mindig akkor és ott nyújtott segílyt, a mikor és a hol legnagyobb volt a szükség. Így, a midőn a Harvard-egyetem az 1872-ki nagy égés alkalmával sok kárt szenvedett, Richmond Anna minden felszólítás nélkül első volt, ki 2500 frtot adott; ugyanoda az unitárius papnevelő intézet számára 10,000 forintot.

Szülővárosában egy nyilvános könyvtárt alapított; s a College-utca sarkán egy halom oldalán egy gyönyörű márvány-csurgót építtetett a város számára s a márványtáblára neve sines felírva. A négerek nevelése iránt is nagy érdekeltséget mutatott s e czélra is sokat áldozott, egyszóval Richmond Anna kifogyhatatlan volt az áldozatkészségben.

1867-ben még egyszer meglátogatta Európát. Hazatérte után egészsége, mely soha sem volt állandó, mindinkább gyengült s 1871-ben Princeton-ba tett látogatásakor anynyira megtört, hogy kevés remény volt életéhez. Szerető gyermekei kétségbeesve siettek az anyák legjobbjához, hogy tőle talán örök búcsut vegyenek. De az isteni gondviselés megtartotta szerettei s a magyar unitáriusok öröme.

Erős testalkata kiállotta az iszonyu idegfájdalmakat, s anynyira jobban lett, hogy Providencebe ismét visszatérhetett s még tíz évig élt irtóztató szenvedések között, de keresztényi önmegadással tűrte, mert sok örvendetes és boldog órái is voltak ez idő alatt imá-

dott gyermekei és unokái körében. Megérte az 5-ik menyegzőt is, t. i. legkisebb fiát — családja körében, s így Károlin leányát kivéve, a többi gyermekei mind el voltak helyezve s az ő közelében laktak.

Betegsége alatt naplóját nem folytathatta s csak néha-néha egy-egy sort írt, vagy idézetet jegyzett fel. Egyik évben így nyilatkozik: „Vagy azért, mivel természetemnél fogva nem vagyok félnék, vagy azért, mivel a vallás vigaszával nőttem fel: soha sem félttem a haláltól, hanem inkább az élettől.“ Helyesen mondja Renán, hogy: „Az igazi vallásosság csak a nőben talál időnkben még igazi képviselőt. A szép és erényes nő erkölcsi pusztaságunk bájoló délibábja, mely szívünket és lelkünket elragadja.“

1874-ben János apost. 3-ik levelének 4-ik versét idézi: „Nincs annál nagyobb örömöm, mint mikor hallom, hogy gyermekeim ártatlanságban járnak.“ — Egy más alkalommal azt jegyzi fel, mekkora boldogság volt hallania egyik kis unokáját, midőn így szólt anyjához: „Nemde, Richmond nagymama éppen olyan, mint egy kedves, régi elhervadt rózsza?!“

Ugyanez évben Saratogában, az amerikai unitáriusok nemzeti konferenciáján, Hale E. és Morison Róbert, kik 1873-ban hazánkban is jártak, egyházunkról hatásos beszédeket tartottak; különösen pedig Fretwell János angolhoni hitrokonunk kolozsvári főtanodánk szükségéről tartott figyelmet keltő beszédet. E konferencián jelen volt Richmond Walterné, a megboldogultnak menyje, ki oly élénken adta elő Richmond Annának a magyar unitáriusokról hallottakat, hogy ez Fretwellt személyesen óhajtotta látni s vele beszélni. E találkozásnak lőn az eredménye a következő levél, mely 1875-ben márczius 25-én érkezett Kolozsvárra:

Az unitáriusok Consistoriumához, Erdélyben,
Kolozsvártt.

Kedves ker. atyámfiai!

Miután értesültem ama nemes buzgalomról, melyet önök a kereszténység ügyében kifejtének; amaz áldozatkészségről, melylyel nevelő-intézeteiket fenntartják, s végre amaz üdvös működésről, melyet honfitársaik között faj- és valláskülönbség nélkül folytatnak: elhatároztam a kolozsvári unitárius főtanoda javára 5000 $\frac{1}{2}$ ötezer dollárt, az Egyesült-Államokbani árfolyam szerint felajánlani. Ez összeg Amerikában lesz elhelyezve, s abból évenként 500 dollár fog elküldetni (aranyban) mindaddig, míg említett összeg elfogy, egy tanár fizetésének fedezésére főiskolájukban.

Az én kívánságom az, hogy az az uri ember, a kit ezen tanári állomásra megválasztanak, unitárius vallásu, alapos készütségű és feddhetetlen jellemű, s általában olyan legyen, a ki az unitárius névnek tiszteletet szerez s az önök iskolájának főerdekeit előmozdítja minden tekintetben.

Nagy örömmel hallottam, hogy önök a dr. Channing műveit magyar nyelvre fordították s remélem, hogy egész erejükből igyekezni fognak azokat terjeszteni.

A mindenható isten áldását kérve a szabadelvű ker. vallás érdekében folytatott működéseikre, maradok önöknek

Providence,
Rhode Island,
Az amerikai E.-Államokban
márt. 3. 1875.

Szerető hitrokonuk
Richmond Anna.

Az 1875-iki év márczius hava örökre emlékezetes lesz egyháztörténelmünkben, egyfelől a távolból jött örömteljes hír felett, másfelől ama váratlan gyász miatt, mely a boldogemlékü Kriza János főpap hirtelen elhunytával egyházunkra borult. Az isteni gondviselés talán azért nyújtotta egy nappal tovább életét, hogy ez örömteljes hír vételével könnyebb legyen ez élettől való megválás. Ő az ígért földjét, mint Mózes, csak a Nébó hegyéről látta.

1877-ben, karácsonkor, egy megható családi ünnepély volt a Richmond Anna házánál.

A kölcsönös és szívélyes üdvözlések után zongorakiséret mellett a család összes tagjai, mintegy 30-an, egy hymnust énekeltek. Ezután az elfogadó terembe vonultak, hol egy diszes karácsonfa állott különféle ajándékokkal gazdagon megrakva. A kíváncsi 23 unoka nagy meglepetésben részesült. A kedves nagymama mindeniket egy ötlet jellemző rimes versben üdvözölte. A versek képekkel voltak illusztrálva, miket saját maga készített. Egyik Anna nevű unokáját, ki fonókerék mellett ülve volt ábrázolva, így köszönté:

Minthogy drága Annám nevemet öröklöd.
Remélem, becses lesz előtted öröklöd, —
A mi jó bennem volt, azt megtartod épen,
A mi meg hibám volt, azt kikerülöd szépen,
Hogy így, mig huzódik életed fonala,
Nevem is lehessen annak őrangyala.

(Ford. Nagy L.)

Az 1877-ik évi naplójának utolsó lapjára az „Unitárius Szemlé“-ből a következő kivonatot jegyezte föl: „Kétféle boldogság van az emberek számára, az első és a legfőbb: a hasznos és folytonos

munkálkodás; a második: a nyugalom... Én nem munkálkodhatom, nem járhatok, kelhetek, de ép elmével bírok... Üldögélve várakozom. Barátaim szivesek... gyermekeim jók és a világ folyásával meg vagyok elégedve... poharam megtelt.“

Igen, tíz évig nem munkálkodhatott; mindig hordszékben vitték ki; a tengert s szép virágos kertjét csak háza erkélyéről szemlélhette... de nem zugolódott... csendesen várt...

E szenvedő állapotában is figyelmes és lekötelező volt mindenki iránt. A haladó kortól betegsége ideje alatt sem maradt el, mert a legjelesebb műveket mindig felolvastatta magának. Mély vallásos érzellemmel bírván s vallásához erősen ragaszkodván: terjedelmes könyvtárában a kitünőbb unitárius írók munkái mind megvoltak. Természettrajzi gyűjteménye is oly szép volt, mely akármelyik szak tudósnak becsületére válnék. S azt mind saját maga gyűjtötte s rendezte el. Termeit a leghiresebb képirók festményei díszítették. Nagybecsű gyűjteményeit hordszékéből órákig el-el nézegette, s azokban való gyönyörűsége némileg enyhítette kínos fájdalmait.

Élete végén még a következő veszteségeket kelle megérnie: ugyanis nagyobbik leánya özvegyen maradt; egy másik leányának meghalt egy kis fia s a harmadik, a mi reá nézve legérzékenyebb volt: Walter fia feleségének 1880-ban történt elhunyt. E menyét rendkívüleg szerette, mivel a magáéhoz hasonló nemes szíve s rokon lelke volt.

1880-ik év végén idegfájdalmai mind rohamosabbakká váltak, s 1881 dec. 25-én, karácson első napján délben, csendesen jobblétre szenderült. Öntudatánál volt mindvégig, s boldog ama tudatban, hogy a nyugalom órája immár bekövetkezett. Tetemei a gyönyörű „Swan Point“ temetőben, a Se e k o n k folyó partján, elhunyt kedvesei társaságában pihennek. Dr. Hedge tartott felette gyászbeszédet. Egyszerű sírkövén a következő felirat van:

A

RICHMOND ANNA

EDDY SÁMUEL ÉS ANNA NAOMI LEÁNYA ÉS RICHMOND GYÖRGY NEJE

EMLÉKÉNEK.

„Elvettetik a természeti test, feltámad a lelki test“

Ime a nemes egyszerűség! Jóllehet gazdag volt, mégsem építetett fényes családi sírboltot, hanem azt az összeget inkább jótékony czélokra fordította. Nyughelyét is nem feltűnő helyen, hanem csendes magányban, vadregényes tájon választotta ki.

Ugy hiszem, t. gyülekezet, hogy a Richmond Anna élete és jelleme megczáfolja ama téves nézetet, mely az amerikai nőkről Európában általában el van terjedve. Ugyanis az amerikai nőkről az a hiedelem, hogy kalandvágyók, különczök, nincs bennök nőiesség, nem jó családanyák, szóval inkább férfias természetűek. Ez állhat egyesekről, de általában az amerikai családi élet magas színvonalon áll, mi főleg a nők érdeme. A mely ország oly nőt bir felmutatni, mint Richmond Anna, annak a nőiről nem lehet oly felületesen itélni. — Nem itt a helye bővebb fejtegetésbe bocsátkozni e kérdést illetőleg, de ennyit erkölcsi kötelességemnek tartottam e helyen is megemlíteni, mintegy hálajelül ama sok derék családanya iránt, kiket szerencsém volt édes otthonukban láthatni. Legyen meggyőződve a t. gyülekezet, hogy a Richmond Anna-féle jellemek nem ritkák az Egyesült-Államokban.

Richmond Anna szellemét, nemes jellemét és áldozatkészségét örökölték gyermekei is. Ezt fényesen igazolja ama nagy áldozat, melyet anyjok örök emlékére hoztak. Ugyanis Richmond Anna a fennemlített 5000 dollárt tíz évre adta volt. Ő ugyszólva jelenlegi szükséginken óhajtott segíteni, gondolva, hogy később kedvezőbb anyagi helyzetbe jutva, magunkra is boldogulhatunk. Az alap nemsokára kimerülendő volt, s az Amerikai Unitárius Társulat czélba vette annak gyűjtés utján 10,000 dollárra kiegészítését, hogy így állandósítva legyen. Ez azonban nehezen ment, mert két év alatt igen kevéssel gyarapodott. A mult évben a nemzeti Conferencia után, Richmond Károlin szives meghívása folytán, Providencebe mentem s október 19-én a hálás gyermekek boldogemlékü anyjok alapítványát 10,000 dollárra egészítették ki, mint ezt a következő alapító levelök mutatja:

A magyar unitáriusok Consistoriumának

Kolozsvárt, Ferencz József püspök által.

Alólírt gyermekei néhai Richmond Annának, az általa 1875-ben adott alap hátralevő részét tizezer dollárra egészítették ki és intézkedtek arról, hogy ez az összeg önöknek elküldessék képviselőjük Kovács tanár által.

Örömkre szolgál, hogy ez adományt tehetjük, de a következő feltételek alatt:

Először: Az egész alapítvány befektessék (be invested) és gondoztassék oly egyén vagy egyének által, a kit, vagy a kiket a Consistorium e végre felelősségre kinevez.

Másodszor: Az alapítvány jövedelméből a tanárok évi fizetésének megfelelő összeg fordítottassék a kolozsvári főtanodánál egy hit-tan-tanári szék fentartására. Richmond Anna tanári szék nevezete alatt.

Harmadszor: Ha az alapítvány évi jövedelme felülhaladja egy tanár fizetését, a megmaradó rész tőkésítettessék egy második tanári szék megalapítására.

Negyedszer: A tizezer dollár alapítványi összeg semmi körülmények között más célra ne használtassék, mint a fennebb megnevezett célra.

Teljes szívünkben óhajtva, hogy az alapítvány az általunk közösen vallott hit terjesztésének sok hasznot hajtó eszköze s egyszerűsmind anyánkknak emléke legyen, maradunk tisztelettel

az önök barátai:

Providence, 1883. Feb. 8.

Richmond Walter,
Parsons R. Ellen,
Richmond Károlin.

Ez összegből Richmond Walter 5534, Parsonsné, Richmond Ellen 100, Richmond Károlin pedig 678 dollárt adtak.¹⁾ Sohase felejtsem el azt a megható jelenetet, melynek tanuja voltam, mikor Richmond Walter az utalványt nekem átadta. Károlin testvére nem is sejtve a köztünk történeteket, mikor megtudta, testvére nyakába borult s őtet megcsókolva, így szólott: „You are the true son of our dear mother“ (Te kedves anyánkknak méltó fia vagy). Valójában méltó fia — utána mondhatjuk mi is. S mennyire emeli e nagybecsü adomány értékét az, hogy Richmond Walternek 6 élő gyermeke van, éppen mint édes anyjának. A mai anyagi és önző korban szinte csodával határos ez áldozatkészség. S hátha még meggondoljuk, hogy ez alapítványt egy idegen ország flai élvezik? ... Nemde önkéntelenül e kérdés jön ajkainkra, mi lehetett az a titkos rugó, mely őket e nemes tette ösztönözte? ... Mi egyéb, mint a mély vallásos érzelem, a hitközösség, az unitárius vallás elveihez való szilárd ragaszkodás. Ez egyik kiváló tulajdona volt Richmond Annának s az gyermekeinek. E közös jellemvonás ismertető jegye az unitárius vallás hiveinek, a föld bármely részén lakjanak s bármely nemzetiséghez tartozzanak. E testvéri szeretet, áldozatkészség: vallásunk varázserejében rejlik. Amerika az emberbarátság szeretet hazája, s az unitáriusok e tekintetben első helyen állanak, a mint erről bő alkalmom volt személyesen meggyőződni. Állításom igazolja a Richmond Anna nemes példája, ki nemcsak hazájában, hanem idegen országban is

1) A 10,000 dollár, mely beváltva 25,641 frt 13 kr., már vallásközönségünk birtokában is van.

áldozott a vallás és nevelés oltárán. Richmond Anna jogczimet szerzett a halhatatlanságra; az ő emlékezete véle nem halt ki, mert azt két világrész fiai kegyeletesen őrzik.

Bizonyára az a koszorú, melyet kedvencz virágaiból fontunk ez alkalomra, elhervad; ama kép is, mely vonzó alakját oly hiven ábrázolja, időmultán elhomályosulhat; de az az *emlék*, melyet a boldog emlékü Richmond Anna és nemeskeblü, hálás gyermekei alapítványuk által főtanodánknál létesítettek, valameddig bérczes hazánkban unitáriusok élni fognak, — a minthogy bizton hisszük, az idők végeig fognak is — mindaddig fenn fog állani. Annak fénye és jótékony hatása be fog sugározni minden unitárius hajlékba s nemzedékről-nemzedékre száll nevöknek dicsérete.

Bezáró beszéd.

Tartotta Kőváry László isk. felügyelő gondnok.

Az idő előhaladottsága minden hosszasabb felszólalástól felment. Nem volna egyéb hátra, mint a gondnokság részéről kifejezni azt, hogy az ünnepély lefolyása becsületére válik a jelen nemzedéknek, s megköszönni a távolabb állóknak, hogy jelenlétükkel az ifjuság emlék-ünnepének fényét emelték.

Mindazáltal két megjegyzésnek időt és helyet kérek a mélyen tisztelt közönségtől. Az egyik az, hogy magam részéről is készséggel osztozom és osztoztam a szónok ecsetelésének kifejezésteli vonásai-ban, mindott, hol az emlékezet fátyolát felemelte szomorú multunkról, melyben templomunk, iskolánk elvétetett, s ott álltunk, hogy semmiből, jöltevőink nélkülözések közt szerzett filléreiből kellett iskolát építenünk, s fentartásának gondjaival maig is kell küzdenünk. Elődeink ezen merész vállalkozásának méltánylatában szeretem, ha nem ismerünk határt. De a midőn az idők fatuma által ejtett sebek elől vonjuk el a leplet, nézetem szerint, nem elég hazai viszonyainkat látni a háttérben; üldöztetésünk szele, orkána messzebről jött, azon korszellem zúditotta reánk, Európa azon akkori politikája, ábrándja és tévelygése, mely nem gondolt a XVIII. század végére s a XIX. századra, mely azt hitte, hogy az eszméket el lehet folytatni, s az emberi jogokat örökre vissza lehet tartóztatni.

Igaz, nehéz időket éltünk át. De az isteni gondviselés erőt adott a kintartásra, lelkesített az egyetértésre, s rendelt jöltevőket, kik az elhagyatott egyházat és iskolát ismét oda emelték, hogy rendeltetéséhez eszközökkel bir.

S épen ebből foly ki második, nem anynyiban megjegyzésem, mint visszaemlékezésem arra, hogy mint tanuló részt vettem a jóltévők első ünnepélyén. S ha visszagondolok jóltevőink akkori rövid névsorára, s rá gondolok az azóta támadt buzgók táborára, lehetetlen helyet nem adnunk azon gondolatnak, hogy ha van ezen ünnepélyben, mint lenni kell, része az emlékezetnek, ha megpendül keblünkben a méltó fájdalom a multak felett: a jövő mintegy nagy remény s vigasztalás áll előttiünk. Mit a fejedelmek adtak, elvesztettük. De támadtak sorainkba egyes családok, melyek megvetették az alapot, felrakták a kőfalakat, korunkban támadtak már egyesek, kik nekünk éltek és haltak, kiknek szerény sírjának csak mi vagyunk látogatói; s midőn már csaknem kimerültünk a kor mind nagyobb igényei terhe alatt, im a világ nagy nemzete, egy más világrész fogad eszmerokonságába, angolok, északamerikaiak lépnek jóltevőink sorába, s büszkék lehetünk, hogy mai ünnepélyünknek egy amerikai nő volt főtárgya, ki tanári katedrát alapított.

Mekkora változás 40 év alatt. Mennyi remény a jövőre, ha iskolánk méltó marad a hazai és külföldi jóltevők rokonszenvére. S egyszersmind mekkora vigasztalás és remény, nemes ifjuság, hogy a korszellem, a mult sötét korszelleme szomorította meg elődeinket, s most épen a korszellem, a nemzetek közeledése, enyhíti a rajtunk ejtett sebeket.

Nincs egyéb hátra, mint az ifjuság nemesebb érzelmét felhivni arra, hogy egyházunk a szellemi jóltevők iránt sem kíván kevesebb hálával és elismeréssel lenni, mint a kik anyagilag támogattak és támogatnak. Felhivni figyelmöket arra, hogy az élők soraiból válnak a jóltévők, s ezek iskolánk ifjuságától megvárják, hogy minden erőikkel, minden gondolatjukkal jelét adják, hogy az iskolában egy nemzedék se vész el az egyháznak, hazának és emberiségnek. S kívánom is részemről, hogy a most ünneplő ifjuság minden tagja, negyvenegy év mulva ép oly meglelégedéssel vegyen részt az akkori ünnepélyen, a milyennel iskolánk virágzása, jóltevőink egyre szaporodása keblemet e perczen eltölti. — S ezzel az ünnepélyt berekesztem.

FRANCZIAORSZÁGI LEVELEZÉS.

(A kiállítások. — Coligny tengernagy és Bernard Palissy szobraik. — A francia kamarák és a reformált egyház. — A párisi protestáns theologiai társulat. — Laboulaye Eduard.)

Szerkesztő ur!

Páris, 1883. július.

Ha e folyóirat kerete nem korlátolna, hány lapot nem írhat nek azon tényekről, melyek Párisban május és június havakban előfordultak! Olvasói szemei előtt egy nagy panorámát jártatnék el mindenféle művészi és más tárlatokból: eljárkálnék velök a kertészeti kiállítás káprázató és elbájoló szépségei között, mely tárlat ez évben hasonlíthatlanul gazdag volt, s mitután beszivtuk a teméntelen rózsza kellemes illatát, egy kis utcán átmenve, szaglásunkat kielégíthetnők, étvágyunkat felingerelhetnők az élelmi szerek számtalan produktumain, melyek apró csinos boltocskák hosszú soraiban példás nyegleséggel ki vannak tárva; vagy a szembe levő utcán menve át, beléphetnénk a festészeti és szobrászati salonba és sok gyarló és középszerű művek közt valójában szép és mesterműveket bámulhatnánk, igazi művészek műveit, hol dús élet fejlődött ki az inspirált ecset vagy véső alatt; sőt az „Ecole des Beaux“-ban néhány kellemes órát tölthetnénk el egymás mellett a korunk arczképei kiállításában. Nagyon érdekes egy ily látogatás a kortársaknál, kik nagyobbára már meghaltak. Együtt vannak ott a tett és elmélkedés emberei, szellemdús és elmés aszszonyok, oly öltözetekben, melyek már ódonoknak tetszenek; fürkésző szemekkel néznek reánk, mintha kérdeznék: „mit gondolnak önök rólunk, korunkról és munkálkodásunkról?“ Oh ha a közönség megjegyzéseit megérthetnék, mennyire sajnálkoznának közülök némelyek unokáikon! Kissé visszatérve útonkon, megállapodhatnánk azon autograph kéziratoknak, arczképeknek, mindenféle emlékeknek nagyon érdekes gyűjteménye előtt, melyek Jean Jaques Rousseau birtokában voltak egykor, s melyeket most a Champs-Elyseesen, Páris városa egyik pavilonjában öszszegyűjtöttek. Meglehet, hogy ez alkalommal érdekelhetné azon különös kérdés, melyet egy író támasztott közelebből, az tudniillik, hogy vajjon J. J. Rousseau öngyilkos volt-e, miként hitték, vagy az az irtózatos furia, a kit elvett, ölte meg. Castellaut ur most megjelent könyvében a gyilkosságot állítja, de meg kell vallanunk, nem bizonyítja eléggé.

Bővebb felvilágosításig az öngyilkosságot hisszük. Vannak még más tárlatok is, melyek magokra vonhatnák szemünket és figyelmünket. Miként látja, Május meg Junius itt a tárlatok hónapjai.

A lapokból már bizonyosan értesült ön arról, hogy itt egy bizottmány alakult a végre, hogy Coligny tengernagynak a 16. százban a vallási szabadság hős védelmezőjének, a kit a Szent-Bertalani gyilkosság alkalmával aljason megöltek, emléket emeljenek. Ez a bizottmány most közelebbről adott jelentést azon lépéseiről, melyeket a végre tett, hogy a franciaországi és külföldi protestansok között aláírást indítson és rendezzen erre a célra. Ez ideig 60,000 franknál valamivel több gyült; az emlék és felállítása költségei meghaladja a 135,000 frankot; tehát az összegnek körülbelül fele hiányzik még. Semmi kétség, hogy a kívánt összeg össze ne gyűljön. Hollandia, Svájc, Elzász nemesen járultak adományaikkal. Londonban egy bizottmány van alakulóban, mely az angol és skót adományokat összegyűjtse; Amerika is megígérte részvétét, valamint Svéd- és Norvégország. Franciaországban Bersier pap munkálkodik fáradhatatlanul abban, hogy a protestantismus egyik legderékabb bajnoka irányában a maga háláját kifejezze. Bejárta Franciaországot és a külföldet, látogatott és jófogadott felolvasásokat tartott Colignyről és tetteiről. Több jeles író az ügyre vonatkozó munkát adott ki, a melyek sokat tettek arra, hogy a franciaországi protestantismus 16. százbeli történelmének egyik szép lapja népszerű legyen. --- Többek közt gr. Delabarde ur most végezte be „Gaspard de Coligny amiral de France“ czimű jeles, szabatos könyvét. Ez fényes emléke halhatatlan hitfelünknek addig is, míg emlékszobrá a Louvre mellett, néhány lépésre attól a helytől, hol Besme megölte, fel fog állíttatni.

Valójában az Oratoire-utcai templom mellett, szembe a Louvre-el, fog felállíttatni az emlék, közel a St.-Germain l'Auxerrais egyházhoz, melynek harangjával adtak jelt a Szent-Bertalani gyilkolásra. Az emlék indítványozói az emlék helyét illetőleg két ellenkező véleményre szakadtak. Egyik rész azt akarta, hogy éppen a Louvre-térre, a hol a templom van, vagy a Louvre kertjébe tétessék, a másik nagyobb rész azt a helyet akarta, a hová valósággal tétetni fog, az Oratoire mellé. Ott jó helyt lesz, ha a Rivoli-utca arkadait a templom egész hosszában lebontják; különben az emlék egészen el lesz fedve, a mi nagyon kellemetlen lenne, mert kitűnő mű; Crank jeles művész kitűnő vésője faragja. Az egész egy kis épületszerű alkotás, közepét a

tengernagynak három méter magas szobra foglalja el, mellette kétfelől egy-egy — a haza és vallás szobrai támogatja a fő alakot. Az egész öszhangzó és meglepő, magára vonja a figyelmet s leköti a gondolkozást. Charles Lévesque ur, az Institut tagja, aesthetikai író, mint nagyon illetékes ember, ezt mondja: „Most jövök ki Crank ur műhelyéből, nem tehetem, hogy néhány szót ne szóljak művéről. A tengernagy feje nagyon szép és kifejezésteljes, a művészre valódi történelmi intuítióval birt. Colignyban két jellem van: a maga hitében mélyen elmerült hívőé, meg a hitéért harczolni kész katonáé. Az állás, a taglejtés öszhangban van az arczczal, az egész alak nemes, a mit a costume ügyes alkalmazása kiegészít. A haza és a vallás igazi két eredeti alak, mindenkinek meg van saját arczkifejezése. A vallás kiváló felfogás. Megvallom, hogy a három szóban pompás művet alkot, oly művet, a melyet kellett.“

E szerint a méltánylás műve éppen méltó lesz ahhoz, a kinek szárvan van; elég hosszasan rágalmazták emlékét, ideje, hogy igazság szolgáltatassék neki.¹⁾

Julius elején egy másik jeles protestans embernek emeltek szobrot Párisban. Ez az ember Palissy a „rustiques figurines“ feltalálója. Valójában nem a katolikus papság beleegyezésével választották az emlék helyét. A St. Germain des Pres egyház egyik ajtajánál áll, közel a boulevard St. Germainhez a Square-n. Tudjuk, hogy a párisi érsek minden módon ellene szegült, de mivel a községi bizottmány állította az emléket, a klerikalis ellenzés legyőzöttet.

A szobor, mely bronzból van, Barrias szobrásznak a műve, jurakőből készült talapzaton áll. Bernard Palissyt álló helyzetben tünteti fel, balkezében faience lap van, melyet most vett ki a kemenczéből; szemei egy nyitott könyvre vannak szegezve s gondolkodik. Mellette van hevitett kemenczéje, melyben más faience darabok vannak; minden arra mutat, hogy az alkalinok valamely új vegyén gondolkodik, mely a melegítésnek ellentálló kemény emailt adjon; azt az emailt, melynek feltalálására áldozta fel szerény vagyonát lebutoráig, a család kenyeréig, soha sem esvén kétségbe, s olvasván a bibliát, hogy abból erőt merítsen, midőn a kétségbeesés erőt kezdett venni rajta. A művész, a ki e szobrot kigondolta és kivitte, jól volt inspirálva. Örvend az ember, midőn látja, hogy az igazság órája va-

¹⁾ Ha olvasói közül valaki ajándékával e kiválóan protestans vállalatához adományával járulni akarna, fogadja el ön az adományokat s küldje hozzám, vagy a Renaissance című lap szerkesztőjéhez; azonnal a bizottmányhoz szolgáltatjuk. — A jelzett célra adományokat szívesen elfogadunk. Szerk.

lahára ütött Franciaországban azon szakadárokat illetőleg, kiket egykor annyira üldöztek és eltiporni törekedtek.

A francia kamarákban tárgyalás alatt levő bizonyos törvények élénk mozgalmat keltettek a protestans egyházban; az eset ez: az 1881. évi budget ügyében kiküldött bizottmány a maga jelentésében felvett egy cikket, mely szerint a katolikus seminariumokra, meg a protestans theologiai facultásra felvett fedezet a budgetből töröltesék. Ezenfelül a törvényhatóságokról szóló törvényben, melyet a képviselőház most dolgoz ki, egy cikk van, a mely a községekre nézve mindenik vallásfelekezet papjai számára a lakbér-fizetést facultatív-nak nyilvánítja, mely lakbér fizetése eddig kötelező volt. Világos, hogy ha a fedezetet és a lakbért törlik a kamarák, azáltal a protestantismus nagyon sokat szenved. Ezen eljárásban az lenne a legkéservesebb, hogy azok az emberek, a kik e törlést végre fogják hajtani, éppen nem ellenségei a protestantismusnak s nem ezt akarják azáltal sujtani: mindenekfelett a katolikus papság és szellem van a szemök előtt. Nem gondolják meg, hogy az első áldozatok a protestansok lesznek, kiket — igen helyesen — a köztársaság barátainak tekintenek. Végre is az a tévedés áll fenn, melyet már jeleztem. A fedezetet illetőleg például, a katolikus seminariumokat összetévesztik a protestans theologiai karral. Még nem birták megérteni, hogy e kétféle intézetet nem lehet összehasonlítani. A protestans theologiai karok sajátlag az egyetem kiegészítő részei, állami intézetek, a concordatum szerint; ellenben a seminariumok a a papság tulajdonában levő magánintézetek. A protestans theologiai karok fentartására és egyszersmind a tanításra szolgáló fedezet törlése logika ellenes lenne. Ez annyira volna, mint egyik kézzel elvenni azt, a mit a másikkal adnak. De a papok lakbérének kérdése még nagyobb hiba, ha a kamara megszavazza a törvényt, mely szerint a községek által a papoknak a mostan kötelező lakbérfizetés facultatív lenne, az csak a protestansokat sujtaná. Csak ki kell nyitni szemeinket, hogy ezt azonnal meglássuk. Kevés kivétellel mindenik községben van egy katolikus papilak, a protestansokat illetőleg egészen másként áll a dolog; nagyon kevés község van, a melyekben protestans papilak van, ezért kötelesek a községek lakbér-átalányt adni a protestans papoknak. De mi történik akkor, ha a lakbér-átalány adása facultatív-vá tétetik? Az, hogy a községek nagyobbbrésze, hol a többség katolikus, nem szavazza meg a protestans pap számára a lakbért, a papilakot pedig meghagyja a katolikus papnak, senki sem gondol arra,

hogy elvegye tőle. E szerint tehát a protestantismus meg nem engedhető hátrányt szenvedne. A protestans papok fizetése különben is csekély, ha kénytelen lesz abból lakása bérét is fizetni, nem élhet meg. A plebánosoknak van több vagy kevesebb mellékjövedelmök, ennél fogva szükségeiket mindig tudják fedezni, a protestans papoknál nincs ez az eset: a lakbér megvonása tehát irányokban nagy igazságtalanság lenne. Sőt ez eljárás a Concordatum szellemével is ellenkeznék; a Concordatumot pedig az állam köteles érvényben tartani, ha fel nem mondja vagy teljesen meg nem szünteti. Ez esetben az egyházak teljesen külön válván az államtól, tudni fogják, hogy mihez tartsák magukat: tudni fogják, hogy csak magukra számíthatnak s ehhez képest intézkednek. Ezen fenyegető eshetőséggel szemben a consistoriumok már gyűléseket tartottak, hogy ezen intézkedésre nézve észrevételeiket felterjeszszék a vallásügyi miniszteriumhoz. Ohajtandó, hogy megfontolják egy oly szavazat hatásait, a melynek az a következése lenne, hogy mélyen sértse a protestantismust, a mely iránt — mint ők mondják — nem viseltetnek ellenséges indulattal. Sőt a melyet úgy tekintenek, mint a köztársaság eszméjének védőjét és támaszát Franciaországban. Ha a törvényjavaslatok az emlitemmel megvonással megszavazzák, a legkirivóbb egyenlőtleniséget állítják meg, a teljes egyenlőség ürügye alatt.

Mártius hónapban a theologiai tudományok néhány barátja öszszegyült s megállította egy tudományos társaság tervezetét. Az illetők ez eszmét kitünőnek találván, sokan csatlakoztak e kezdeményezéshez s néhány nap mulva együttesen megállították a társulat szervezetét. A társulat véglegesen „Párisi protestans theologiai társulat” czimet vett fel. Minden pap, tanár, papjelölt hivatalból tagja a társulatnak s jelentkezésökre azonnal a tagok közé igttattnak. A társaság minden hónapban ülést tart, a hol tudományos dolgozatokat olvasnak fel és vitatnak meg. A társaság nem tett különbséget a papok közt; mindnyájokat felszólította, a reformatusokat, miként a lutheranusokat.

Az első ülést május 22-ikén tartották az Oratoire utcai templom consistoriumi termében. A gyűlés népes volt; ötven papnál több felelt meg készséggel a bizottmány felhívásának. Örvendünk, hogy a felekezeti elkülönzések, sőt ugyanazon felekezet kebelébeu levő eltérések és meghasonlások közt ily eredményt jelezhetünk. Jó jele a jövőnek. Reméllünk kell, hogy a pártszellem nem bénítja meg azon emberek nyugodt, tudományos munkálkodását, a kik megismervén

egymást, megtanulják egymást becsülni. S végül megértik, hogy az értelem vizsgálódásainak nem szabad a szív érzelmein erőszakot tenni. Bármiként is üssön ki a mindenki által óhajtott jövő, az első gyűlés nagyon érdekes s egyszerűs mind nagyon atyafiságos volt.

Egy jeles felolvasást hallottunk Ritschl theológiájáról. A felolvasó Baldensperger ur még fiatal ember, csak néhány éve, hogy a Strassburg-i theologiai fakultásból kikerült; a szabadelvűek itt hitoktatónak alkalmazták. Nagyon értelmes ember s a német theologiai tudományval teljesen ismeretes. Különbözn ilyen tartalmas és világos munkának, a melyet nekünk Ritschl theológiájáról nyújtott, az írója nem lehet kezdő. Ritschl még a németek előtt is homályos néha, menyinyivel inkább francziák előtt, a kik kevésbé vannak megbarátkozva a német bírálat és gondolkodás subtilitásaival. Azt hiszem, hogy az előadónak sikerült, hogy Ritschl eszméit megértesse azokkal is, a kik kevésbé jártasok az ily vitákban. A tárgy jól volt választva a társulat gyűléseinek megnyitására, a hol különböző hittani véleményeket képviselő theologusok gyülekeztek egybe. Szükségesnek látszott mindenekelőtt a kibékülésre tért keresni s Ritschl eszméi adhattak. Mivel ő a metaphysikat gondosan igyekszik theologiai rendszere alapjából kizárni s ez által részt tör a régi orthodox dogmatikán, s mivel arra törekszik, hogy a vallást úgy állítsa elénkbe, mint élő valóságot, nem pedig mint rationalis határozatlan érzélgést; ez egy maga eléggé semleges tért nyújtott a vitára. Ugy tetszik, így is fogták fel; mert az általános vita, mely a felolvasóra következett, egy pillanatra sem lépte át a teljes illendőség határát. Való ugyan, hogy azok közül a szónokok közül, kik beszéltek, nem mindenik fogadta el a felajánlott compromissiót, de egyiknek beszédében sem volt észrevehető az az odium theologicum, a mely sokszor választott külön oly embereket, a kiknek egymást meg kellett volna érteni. Ez tehát minden tekintetben kitünő kezdeményezés volt.

A második ülés ugyanazon teremben junius 19-dikén tartott meg. Még több pap jelent meg, mint a májusi gyűlésre. Új csatlakozási nyilatkozatok érkeztek be a bizottmányhoz, s ez elhatározta, miszerint a taggálétel jogát kiterjeszti mindenik francziaországi papra. — Ezen az ülésen a párisi theologiai fakultás egyik tanárától Stapfer nrtól hallatunk egy érdekes felolvasást: „az új szövetség fordítása Olivetan-tól s annak viszonya a biblia fordításának kérdésével.“ Az előadó megmutatja, hogy a bibliának mindenik a legújabb időkig használatban levő fordítása Olivetan fordításának a nyomán jár, ama fordítás pedig a 16. százban

történt, s hogy körülbelől mindenikben ugyanazok a hibák és tévedések vannak. Fel kell tehát hagyni azzal, hogy ezek a különböző fordítások kiigazítás végett revisió alá vétessenek; hanem egy egészen új fordítást kell eszközölni s különösen jobb szöveget kell felvenni, mint az, a melyet Olivetan használt. Az általános vita, mely a felolvasást követte, éppen oly udvarias — mondhatnám — atyafiságos volt, mint a májusi gyűlési. Anynyi meddő küzdelem után el-érünk valahára oda, hogy egymást a tudományos téren megértjük.

Stapfer ur felolvasása után Navil Genfi tanár „la Physique modern“ czimű könyvéről irt ismertetést hallgattunk meg. Ennek a dolgozatnak az írója kiválóan arra törekedett, hogy Navil munkájának azt a részét emelje ki, mely a dolgok eredetére vonatkozó materialis eszmék megczáfolására van szánva. Ezt az ismertetést is nagy figyellellemmel és érdeklődéssel hallgatták.

Egyáltalában úgy látszik, hogy a theologiai társulat kedvező jelek közt született meg, sok jó eredménye lesz. Értesíteni fogom önt a társulat munkálkodásának fejlődéséről. A közelebbi ülés octoberre halasztatott, mivel a nyári szünetben több tag távol lesz.

Május utolsó napjaiban a halál egy 72 éves embert ragadott el, ki fontos szerepet játszott: Laboulaye Eduardot, az „Institut“ tagját és a „Collège de France“ tanárát. Nagyon szerényen kezdte az életet, de a legmagasabb állásokig emelkedett. Nagyon tanult ember s százunk egyik legékesebb írója volt. Mint tanárt nagyon szerették és becsülték hallgatói a „Collège de France“-ban, 1871-ben képviselőnek választották, a Senatus végleges szervezésekor örökös Senatornak nevezték ki. Egy azok közül, kik Franciaországban a köztársaságot megalapították. Az utóbbi években némi kellemetlenségei voltak politikai eszméi miatt, a melyek már nem találtak előbbre haladott néhány régi bajtársai eszméivel.

Végül is Laboulaye nem mint politikus, hanem mint író s különösen mint moralista fog élni. Való, hogy maradandó becsü műveket irt az összehasonlító törvényhozásról, melyek fennmaradnak, mert értékök van, de ezek csak a kevésszámú szakembereket érdeklik. De ki nem ismeri következő szelleműs műveit: Paris en Amerique, le Prince Caniche és mindenekelőtt népszerű felolvasásait? Ez utolsó könyve oly kedves és vonzó, hogy az ember tizszer is elolvasná. Laboulayet az amerikai nagy köztársaság egészen elragadta, gyakorlati szellemével terjedelmes erős szabadságával s azon álmodozott, hogy mindezeket gyakorlatba hozza Fran-

cziaországban. Nem figyelt arra, hogy a két ország vallásos nézetének különbségében áll a két ország közt való különbség. A mi skepticismusunk soha sem lesz egyértékű amazok hitével. Egy gondolkozó finom ítésh néháy szóval így jellemezte Laboulayet: Ő bevítte a moralt a politikába, a gyakorlati hasznosságról való gondoskodást a képzelődés munkáiba, a józan értelmet a bölcselembé.

Laboulaye legtöbbet tett Franklin és Channing eszméi és munkái népszerűkké tételére Franciaországban.

CHARRUAUD DEZSŐ.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN JUBILEUMA.

Azt a ritka, de nagyon szép ünnepet sietünk olvasóinknak felmutatni, a melyet az Udvarhely köri közgyűlés rendezett abból az alkalomból, hogy egyházi tanácsos, köri esperes és köri alpapi szék elnöke, vargyasi pap Gyöngyösi István a fia papi pályája 50 évét — hála Istennek — testi és lelki jó erőben megérte.

Az ünnepély a kör 6—1882. számú határozata nyomán f. évi június 28 án h.-almási népes ekklesiánkban tartott rendes közgyűlés alkalmával rendeztetett.

Az ünnepelt és ünneplők viszonyaihoz képest az ünnepély egészen egyházi, vallásos volt; rendes isteni tisztelet tartatott; templo mi meg falusi iskolás gyermekek, ifjak és mestereink karéneke után helybeli pap Sándor Lajos tartott alkalmi egyházi beszédet: Zsolt. XXXV. 27. alapján fejtegetvén a pap befolyását a társadalmi, egyéni és családi életre. Miután beszéde rendén szép tárgyismerettel, melegséggel és meggyőződéssel fejtegette a vallásnak s az ebből fejlődő erkölcsi műveltségnek s következőleg ezek tolmácsának és szolgájának — a papnak befolyását a társadalomra s különösen korunk azon égető kérdéseire, melyeket szerintünk is nem annyira a törvényhozás és rendőri intézkedések által, mint inkább Sándor Lajos kartársunk által feltüntetett módokkal lehet és kell, ha nem is teljesen, megoldani, legalább kevésbé élesekké tenni, eszméit és fejtegetéseit az ünnepeltre alkalmazván, elmékedését így végezte be: ¹⁾

„Czélom csak az vala, hogy körvonalozzam azt a nagy tért, melyet a mi ünnepeltünk, nagy tiszteletű főnökünk, szeretett sorstársunk már 50 éve művel annyi siker és annyi dicsőséggel. Igen, 50 éve, mert 1833. márt. 3-án választatott kolozsvári ekklesiánk segédlelkészévé, hol ugyanazon hó 31-én tartatott meg ünnepélyes beigattatása. 1836. febr. 13-án püspöki felhatalmazást nyert teljes papi szolgálatra. 1837. ápril 29-én tordai virágzó ekklesiánk vitte, mint rendes lelkészt kebelébe s 30-án már megtartotta papi székfoglaló beszédét. 1838-ban a Tordán tartott zsinati főtanács a kolozsvári másodpapi állomásra s ezzel kapcsolatosan a theologiai tanárságra szólította fel, a mit azonban hivei ragaszkodása s szívének ama nemes érzelme folytán, hogy a benne helyezett nagy bizodalmat legalább néhány évi szolgálatával meg akarta szolgálni — nem fogadott el. Hat év mulva, tehát 1844-ben vitetett Vargyasra, hol azóta a legnagyobb buzgósággal visel gondot azokra, melyekben őtet az Istennek lelke foglalatossá tette. Egyházkörünkben más irányban való működésének évszámái közé tartoznak az 1859-ik év, a mikor egy-

¹⁾ Nagyon sajnáljuk, hogy folyóiratunk tere nem engedi, hogy t. kartársunk beszédét — mint ohajtottuk volna — egész terjedelmében közöljük. Szerk.

házkörünk jegyzőjének, és az 1871-ik, mikor teljes bizalommal esperesének választotta. Az 1838-ik év utolsó napja volt családi életének kezdete, a midőn az élet nagy és bizonytalan útára társul nyerte a legjobb nők egyikét, ki élete és mindene volt, s a kit miután ez évben, fájdalom, elvesztett, eléggé megsiratni az életben elég könnye nem lesz.

Ez a század, melybe ünnepeltünk, Gyöngyösi István, papi pályája és hivatalos működése esik, a nemzet újjászületésének százada. A szabadság eszméi, melyek egy új élet hajnalát hirdették, az ő lelkében termékeny talajra találtak, s innen működésének szabad iránya mind a polgári, mind az egyházi téren.

A szabadságharc idején, nem karddal, de lelkesítő, gyújtó beszédeivel s más tevékeny eljárásaival szolgálta a nemzet ügyét, a miért jobbainkkal ő is üldöztetés tárgya lett. Az ötvenes években pedig a polgári, egyházi ügyekben a jogvédelem érdekében a leghazafiasabb eljárást követte, s barátai nem egyszer intették óvatosságra, féltve mindattól, a minék csak akkor ily ember ki volt téve. Mint kitünő szónok több zsinaton nyert jeles beszédeivel, melyek szép irányuk, tartalmasságukkal ma is olyan kedvező hatást gyakorolnak a lélekre, babért. Nagyt. püspökünk is nemes büszkeségének tartotta fel-emliteni, hogy neki legelső és legnagyobb mestere a szónoklatban, Gyöngyösi István volt.

Saját egyházközségében működését pedig igazi apostoli buzgóság jellemzi. Ez azonban nemcsak abban nyilvánul, hogy a hivatalos órák, pontosan belegyenek töltve, hanem abban, hogy a nevelés terén a templommal az iskola párhuzamosan haladjon; innen mindenkor hivatalos főfigyelme az iskolára. Minthogy pedig a szellem csak anyag szárnyakon emelkedhetik, egyházközségének lelkes, áldozatkész tagjaival nevelési alapokat igyekezett teremteni, s hogy fáradozása sikerült, azt eléggé igazolja a vargyasi virágzó iskola, de igazolhatják azok a tudományos pályára készülő vargyasi ifjak is, a kik a legnagyobb magyarról nevezett Széchenyi alpból segélyeztetnek.

De ünnepeltünk 50 évi szolgálata érdemeinek méltatásánál én tovább nem megyek, nem mehetek. Nem azért, mintha a lelkiismeretesen művelt nagy mezőnek nem lenne immár több virága, hanem azért, mert a gyarló halász nem meritheti ki a tengernek minden drága gyöngyit. És adja az ég, hogy még későre jöjjön el az idő, alkalom, midőn egy nálamnál hivatottabb szónoknak többet kelljen mondani egy ilyen helyről.

Ünnepeltünk — szeretve tisztelt főnökünk — sorstársunk! Te élet korod s hivatalos működésedben egy olyan pontra jutottál el, hová eljutni mindnyájunk kegyes óhajta, Oh! bizonyára sokunknak le fog haladni napja, mielőtt oda juthatnánk . . .

Elég annyi, hogy most nekünk nagy örömünk van; s ez örömnünkben fogadd ezennel minden tisztelőidnek s különösen nekünk, bajtársaidnak üdv és szerencse kívánatát. Koszorunk, melyet e pillanatban nyújtunk, nincs csengő ezüst s ragyogó arany szálaival át-törve, mert Péter apostol szerént nekünk ez nincs; de hisszük, hogy önzetlen szeretetünk — őszinte bizalmunk — édes ragaszkodásunk,

minden aránynál becsesb előtted. Mi az igazság érzetéből az érdemnek hódolva vigadunk, örvendünk, s magasztalva Isten szent nevét, kétszeres buzgósággal kérjük őt, hogy adjon békességet ezután is neked, az ő hiv szolgájának. Ámen“.

A predikáció bevégeztével a szivesség nyilatkozataira Gyöngyösi István esperes a következő beszéddel válaszolt:

„Hála- és öröm-érzeményeimből kelnek fel az imádságos gondolatok, melyek rebegő ajkaimra szállnak, hogy még köszönetet nyilvánítsak mennyei Atyámhoz, gondviselő Istenemhez, nagy kegyelmeiért, melyeket rám árasztott, és e szép gyülekezethez, nemes keblü részvéteért, melylyel engem e megható pillanatban körülfogott, mert ha nem tátongana még vérző szivemen egy eleven fájó seb, ez lenne legszebb, legdrágább és boldogabb órája egész életemnek!

Érdemeim nincsenek, melyekért e nagybecsü figyelemre, e rendkívüli megtiszteltetésre számíthattam volna, de megilletődött lelkem abban találja fel e nemes cselekménynek eredeti forrását: hogy „a megtisztelés az őszinte tisztelőknek jó akarátára s kegyeletes elismérésére sugárzik vissza.“

Egyet azonban dicsekvés nélkül még is bátran elmondhatok: hogy multamra visszatekintve, nem látok egy szenyfoltot, mely piritana, nem egy feljegyzett pontot, melynek emléke könnyeket kérne, s a megbánás nehéz fellegével homályosítaná jelenem derült reménysugarát, megtartottam hitemet, igaz vallásomat, őriztem becsület- és kötelességérzetemet, hiv voltam és vagyok hazámhoz s anyaszentegyházamhoz, melyben születtem s neveltetem, elődeim nyomdokát már harmadizben követve a papi pályán. Birom józan öntudatomat, boldog vagyok nyugodt lelkiismeretem szabadságában, s benső meggyőződéssel mondhatom, hogy sorstársaim, barátaim s érdekelteim iránti haragomon, boszús indulatomon a nap soha le nem ment, s ha még egyszer újra kezdhetném is, csak azt kérném jó Istenemtől, hogy ismét így futhassam meg pályámat!

Ezért hálálkodom én mennyei szent Atyám előtt, ki mindeddig jó lelkével vezérelt félszázad alatt szeretve folytatott munkálatomban, s kegyelmesen segített fáradozni a rám bizottakban, melyek közt a vallás és erkölcs oltára mellett előttem állott mindig a szép haza oltára is, hogy ezen is áldozni s édes magyar hazám jelen, jövő és örök boldogságáért, megmaradásáért s állandó szabadságáért imádkozni és munkálni meg ne szünjék, míg érző sziv dobog keblemben!

Hálálkodom és köszönetet mondok ez egyetértő kedves gyülekezetnek, hivatal- és sorstársaimnak, barátaimnak és hitrokonaimnak, kiknek becses figyelmökben felmerült ez ünnepélyes cselekvény, e kitűnő megtiszteltetése csekély személyemnek; nemes keblü részvét ez, melyet a harmincznyolcz év alatt velem rokonszenvezett egyházkör ily magasztos jelenetekben nyilvánít ez órában irántam! Ha voltak, s lehettek hibáim, emberi tévedéseim, mert ember hiba nélkül nincs, s vannak az öregségnek is gyöngeségei, mindazokat elfedezve látom, s felejtve hiszem a barátság, testvériség és szeretet diszfátyolával, mely hivatali pályámnak a legérdekesebb évfordulóját leplezi, s védi minden méltatlan sérelem ellen.

Itt vannak mellettem, körülöttem szerettem, az enyimek, kiket az Úr jó kedvében adott nekem, s megengedte érnem, hogy értkorban, tisztességes állapotjokban, s polgári szép helyzetökben jutalmazva lássam apai gondjaimat, s áldozatkész fáradozásaimat, és tudjam bennök élni nevemet és vallásomat, hazám, nemzetem és egyházam részére és javára, mi szintén enyhítő élvezet, örömet hoz, csak most elvesztett áldott, jó élettársamért bánkódó szívemre!

Ezeket is e lelkes gyülekezetnek hasonló szeretetében s résztvevő kegyeibe jó bizalommal ajánlom.

Áldást kérek, a szeretet és béke áldását kérem az egész környékre, ennek örök időkhig szép egyességben, hitben és igaz vallásban fenállásáért s győzedelmes lelki hatalmáért és sértetlen tekintélyéért az egyházban, mint a polgári társadalomban, imádkozom!

Áldást, a béke és szeretet áldását kérem jó Istenünktől ezen ekkleziánkra, s ennek szeretett minden hűveire — künn mezején bő terméssel, benn házaiban családi egyességgel, s keresztényi örömmel legyen boldog és meglegedett e nép időről-ídőre minden nemzedékekben! Imádkozom atyámfiai érettetek, kik ez ünnepélyes alkalommal is az Úr szolgáit kész jóindulattal fogadtátok, s anyaszentegyházunk iránti élő és buzgó szerelmeteket nyilván felmutattátok, mint már sokszor körí gyűlések, zsinattartások s püspök-választások alkalmával tettétek; a mi Urunk Istenünk áldjon meg minden javaival!

Vége buzgó fohászatot emelem hozzád, jó atyám, szent Isten, ki testi és lelki erőmet mindeddig fentartottad, hogy már öregült koromban is szent házadban szolgálatképes lehetek; fedezd tovább is életpályámat atyai gondviselésed szárnyaival, hogy maradjon meg értelmem józan világa, s lelkiismeretem nyugodt szabadsága és Jézus meghagyása szerint: „Legeltethessem a nyáját, melyet szeretek.“ És földi sorsom őszével jövő nehezebb változások, küzdelmes fáradságok, s bánatos borulatok közt is nyujts még egy reménységárt hitem egén, mely végére siető pályautamat bevilágítsa halálom órájáig! Amen.“

A kör részéről körí jegyző Dárkó Sándor, jánosfalvi lelkész üdvözölte az ünnepeltet meleg szavakban.

Az ünnepet h-almási szép, jóra való ekleziánk zárta be, gazdag ebéddel vendégelvén meg a körí közgyűlést és az öszszegyűlt sokaságot.

Midőn egész lélekkel csatlakozunk a kör kegyeletes szeretetének és tiszteletének nyilvánulásaihoz, szívünkéből kívánjuk, hogy az Isten sokáig éltesse Gyöngyösi István afiát abban a jó testi és lelki erőben, melynek jelenleg örvend; abban a munkaszeretetben és buzgóságban, melylyel — ritka jelenség képpen — már is ötven évig munkálkodott szép eredménnyel vallásközönségünk ügyében.

A PRÓFÉTÁK HAZÁJÁBÓL.

(Tárczacikk, a „Kereszt. Magv.“ számára.)

Nehogy a kegyes olvasó valami kenetes leírást várjon a Szent Földről, jónak látom előrebocsátani, hogy a cikknek semmi köze a tejjel és mézzel folyó tartománynyal. A ködös Londonban kél, a nagy angol nemzet kebeléből. Ma már e fajból a föld-éhes gyarmat-szerző ivadék kipusztult. A nemzet azok helyett most szabadítókat produkál, a kik 100, meg 100 különféle alakban végzik az üdvözítés munkáját, uj evangéliumot hirdetvén a világnak.

E jelenség kulcsát abban találok fel, hogy a teljes polgári szabadsággal párosult hitszabadság, egyesülvén mély vallásos érzettel, ha a rideg ész nem tartja mindig szoros féken az érzelmek és emberi gyarlóságok terjengő irányát, könnyen szélsőségekbe tévedhet.

Bátran elmondhatjuk, hogy éppen e miatt a szabad nemzet kebelében, a társadalom a maga sajtászerű szokásaival, a vallás és vallásos testületek tévedéseikkel, túlzásaikkal, mondhatnám — erőszakoskodásaikkal — sokkal nagyobb megszorításoknak vetik alá az egyént, mint a mennyit például a magyar természet zugolódás nélkül elbirna.

Világszerte ismeretes a túlzás, melylyel az angolok a vasárnapot megülik. E pedantság ismertetésére ime egy példa.

Mult évben egy művelt, jó állásu kereskedősegéd elzongorázott a magyar-egylet helyiségében néhány magyar dalt. A szomszédság szive mélyéig sértve volt az ördögi hangok által. Profánus, repülj fecském ablakára, s más jó magyar nóták ugy hangzottak az áhítatos elmenőnek füleibe, mint megannyi istenkáromlás. Panasz érkezett az egylethez, s a vasárnapi zongorázást teljesen be kellett tiltani.

A vasárnap megünneplését még türhetlenebbé tenni van hivatva az u. n. „Sunday Closing“, vasárnapi zárás. A mértékletességi egyletek roppant tevékenységet fejtenek ki, hogy minden hely, hol sert, bort, vagy pálinkát mérnek, absolute zárva legyen az egész királyság területén. A javaslat indítványozói azt mondják ugyan, hogy a vasárnap arra való, hogy üljön mindenki otthon s menjen a templomba imádkozni. De nem hunyhatunk szemet a tény előtt, hogy van Angliában egy osztály, melynek otthona szük és kényelmetlen. Ezekre életkérdés, hogy legyen valami köz-mulatóhely, hol a vasárnap délutánt eltölthetik, még ha ez sokaknál megrészegedésre vezet is. Midőn a társadalom egy osztálya kényszeríteni akar egy másikat, hogy általa előírt módon töltse az időt: zsarnokság, despotizmus, még ha a szabad Angliában történik is. A templomokban ivenk

vannak kitéve, kérelmek a vasárnapi zárásra. A kegyes közönség nagy része természetesen aláír. Ezenkívül áhítatos tea-nénikék, mint hitők szerint, elsőrendű apostolok az emberiség sorsának javítására irányzott eme kísérletben, fogdosnak aláírókat. A ser- és borcsarnokokban másnemű ívek vannak kitéve. Ezekben már arra kéri az embert, hogy írjon alá a despotikus vasárnapi zárási kísérlet ellen. E dologra következő módon lettem figyelmessé. Egy magyar barátommal egy szép vasárnap reggel kirándultunk a Hampstead Heathre, és a környéken levő dombokra. Ez egy nagy terjedelmű, festői magaslat, a legkedvesebb kirándulási hely, Londonhoz közel. Déltájában megéhezve, a környéken levő vendéglőket mind rendre jártuk valami harapni valóért. Nemhogy egy pohár sert, de egy falás kenyeret sem kaptunk sehol. A pinczér az étlap helyett hozta az ivet, a vasárnapi zárás ellen. (A nap nagy részében most is zárva vannak, mint ez eset mutatja, az új mozgalom azonban csirájában el akarja fojtani a vasárnapi ivást.) Ilyenkor mit csináljon Londonban a szegény idegen? Jól nem lakik, annyi bizonyos; de azt megteheti, hogy egy csendes, magyar áldást mormogván a vasárnapi zárásra, utjában édes meglepéssel aláír vagy 4 kérvényt, az Egyesült-Királyság Parlamentben összegyűlt képviselőkhez a vasárnapi zárás „ellen“.

Sir Wilfried Lawson és társai még messzebb menő terven dolgoznak. Egy törvényjavaslat van a Parlament előtt, „Local Option“ czim alatt, melynek célja, minden törvényhatóságban felruházni a többséget a joggal, hogy az italmérési helyek számát meghatározhassa, vagy szükség esetén azokat végleg el is nyomhassa, szóval, hogy a többség minden grófságban tetszése szerint bánhasson az ital-kérdéssel. Tagadhatatlanul a legnemesebb indok vezet ez embereket; de az elv, melyből kiindulnak, határozottan hamis. Ők így okoskodnak: Ha az emberek nem akarnak józanak, takarékosak, mértékletesek lenni saját jószántukból, a társadalom fel van jogosítva annyi akadályt gördíteni gonosz szenvedélyeik kielégítése elé, a mennyit csak lehet. A korcsma átok az emberiségen, s azért a társadalom vétket követ el, midőn fentartja a gyengébbek számára kísértőtül. — E tábor kék szalagot visel, honnan neve a „kék szalagosok“, lakomáin lemondát iszik, s elveinek terjesztésében roppant erőszakos. Nem lehet kiáltóbb ellentétet képzelni, mint egy vidáman mulatozó magyar társaság, s egy ilyen limonádézó kompánia. — Hát legyen nekik az ő gusztusok szerint. A despotizmus despotizmus, még ha ily látszólag ártatlan és humánus alakot ölt is. A Times és Standard világlapok éles vezércikkeiben küzdenek az irány ellen, mely a Parlament egy s más határozataiban mostanáig kifejezést nyer. Charles Beard, az idei Hibbert leczkéző, egyike a legkitünőbb angol unitárius papoknak, a Baw F. U. társaság ez idei estélyen, szintén élesen kikelt a socialistikus irány ellen, mely az egyéni szabadságot végzetes csapással fenyegeti. Egy kitünő kékszalagos vitatkozott egy anglikán püspökkel. Mondá, mily dicső állapot lesz, mikor Angliában senki se részegedhetik meg, még ha akar is. A jó püspök azt felelte, hogy ha már csakugyan választá-

nia kell, inkább akar szabad lenni, mint józan. Ilyes dolgok lehetnek azok, a mikért Bismarck herczeg azt mondá az idén egy angol látogatójának, hogy ahhoz a zsarnoksághoz fogható, a minék Angliában van alávetve az ember, nincs a világon. Erre a zsarnoksággüülő kancellár, fiatalabb korában Angliában tett utazásaiból elbeszél egy epizódot. „Gyönyörű vasárnap délután volt; mély, csaknem halotti csend, minden roppant ünnepélyes. A vaskancellár egy angol barátjával, kit teljesen okos embernek hitt, egyik angol városban sétált. Meghatva a roppant ünnepélyesség által, — mondá a kancellár — halkan egy német hazafias nótát kezdtem füttyölni. Társam elrémülve fordult hozzám, s kért, hogy hagyjam félbe. Miért? Tán tiltja a policzia? Nem biz a, de hát nem tudja-e, hogy ma az Uristennek szombatja van? Mely kegyes megjegyzés nekem oly rosszszul esett volt, hogy azt a ficzkót leráztam nyakamról, a mily hamar csak lehetett, sőt ama várost is elhagytam, a legelső posta fordultával. Angliának szörnyű nagy hibája, — végzé az öreg ur — hogy az ember nem keresheti benne boldogulását és lelki üdvösségét a saját izlése szerint.

Az, a miről még ez alkalommal a vasárnappal összekötetésben meg akarok emlékezni, a vasárnapi szabad égalatti isteni tiszteletek és másnemű szónoklatok. Mindenekelőtt egy kis előismertetés a Salvation Army-Üdv hadsergéről, mely ezekhez nagy kontingenszt szolgáltat, nem lesz fölösleges.

A Salvation Army, katonai mintára szervezett vallásfelekezet, vagy inkább szenteskedő társulat. Egy az államegyháztól elszakadt pap Mr. Booth alapította, a ki ma felekezetében generális czímet visel. — A katonás szervezet a legapróbb részletekig át van kölcsönözve. Vannak törzs-, fő- és altisztek és közkatonáik. A tisztek vörös mellényt viselnek, melyre nagy betűkkel fel van varva: Salvation Army. Imahelyeiket kaszárnyáknak nevezik; a felekezetnek van két lapja, egyik „Csata kiáltás“, a másik „Kis katona“. Ha megtérítnek valakit, katonás műszókkal azt mondják róla, hogy „elfogták“. Ha új területekre mennek hódítani, hát „inváziót intéztek belé“. A hol váratlan ellentállásra talál, hát ott a helyet „megostromolják“, vagy „szuronytámadást intéznek“. Lőnek továbbá „vörös izzó evangélium-golyókkal“. — E műszóknak mindeniknek megvan a maga különös szakszerű jelentősége a hadsereg műszótárában. Egy falragasz, melyben egy tea-uzsonnát jelentettek, következőleg hangzik: Felirat Vér és tűz. Uzsonna lesz 4 óra 30 perczkor, a mikor is támadás fog intézteni az érlelmi szerekre. Legyenek ott a maga idején. Jelszó: nincs irgalom. A vasárnap délelőtti proceszziók, az imahely kaszárnyákba katona zene mellett a londoni utcák egyik legfestőibb látványa. A kapitányok, kiki a maga kerületéből, megindulnak a kaszárnya felé. Az uton a zene hangjára legalább 10 annyi utcagyerek csatlakozik, mint a csapat eredeti létszáma. A menet a lehető legvigabb. Táncz- és nevetés, mint ha csak menyegzőre mennének. Időközönként a kapitányok valamelyike a zenészek elébe kerül, s harczy jelszókat kiurjant a tömegnek.

Ha mondják nekik, hogy egyetlen az utcán tánczolni vallásos menet alatt, Dávid tánczát hozzák fel a frigyláda előtt, a ki pedig zsidók királya és nagyon okos ember volt. A merre mennek, minden ablak és ajtó tele van kíváncsiakkal, hisz hogyan szalasztanának el egy ilyen kapitális mulatságot. Kétszer kísértem be őket a kaszárnyába, de egyetlen egy komoly arcot sem birtam felfedezni, a nevetségnek és komikumnak annyi eleme van e vallásos czeremoniában. Valame-lyik kapitány aztán elmondja a legénységnek, hogy mikor a hitetlen mosolyog rajtok gúnyból, a Jézus is mosolyog az égben, de már nekik és örömeben. Angliában jelenleg nem tehetnek semmit; a miért üldözöbe fogják, a mit ők a Times és más lapok véleménye szerint a világon mindennél többre becsülnének. Mert szenvedni a Jézusért, ez az ő eszményük. Külföldön azonban jobb szerencsájük volt. Sveic-zban egy kantonból, hova inváziót intéztek volt, Booth és Charlesworth kisasszonyok vezérlete alatt, kiutasították. Miss Booth érde-kes leírását adta annak a S a n h e d r i n-nek, mely előtt őket kihall-gatták. Hogyan nézett ki az a „hitetlen“, a ki őket kikérdezte, s hogy hogyan mosolygott az a sok többi „hitetlen“, mikor ők vallást tettek a Jézusról. Az egész teremben nem volt egyetlen egy jó ke-resztény arc, mondja Miss Booth. Azonban ha a hatóság nem üldözi is itt őket, van egy veszedelmes ellenségük s ez a „Skele-ton Army“, csontváz hadsereg. Ha sereg alakult oly célból, hogy üd-vösséget szerezzen az embereknek, az angol társadalmi viszonyok közt egy más sereg alakulása, mely amannak gonosz törekvéseit el-lensulyozza, kikerülhetetlen volt. Egy angol barátom elmésen mondá egyszer nekem, hogy ha ma társaság alakulna Angliában oly célból, hogy huzzák le a holdat a földre, holnap egy más társaság pattanna ki a földből ama nagy jelszóval: hogy a hold maradjon ott, a hol van. Igy ha Salvation Army (üdv hadserge) alakult, meg kellett ala-kulni a Skeleton Armynak (csontváz hadsergének), a mely megvere-kejdkék vele. Angliában még verekedni se lehet, ha az ember czéhba nem áll, hol a tagok rokonkebelre találhatnak. A Skeleton Army tag-ságra nem kell egyéb, csak jó ököl, mert a küzdelem nem szellemi fegyverekkel megy. Cél a Salvation Armysták gyűléseit szétrobban-tani, tagjaikat elverni és hántalmazni, a hol csak lehet. 5—6 na-gyobbszerű csata volt az idén. A bíróságok kezdetben enyhén itél-tek, minthogy azonban a Skeletonok mindinkább vérszemre kaptak, ma már szigoruan bebörtönzik őket, mikor csak elcsiphetik. A Sal-vation Army dicsőségnek tartja szenvedni a Jézusért.

A mi a kaszárnyákban tartott isteni tiszteleteket illeti, a mé-lyen vallásos a mi fogalmaink szerint nevetségessel folyvást vál-takozik. Ha az ember rokonszenvet érez is irántuk, mégis megszo-kás és némi erőfeszítés nélkül alig fogja megállani, hogy ne moso-lyogjon olykor-olykor. Az isteni tiszteletet valami borzasztó hangos zene nyitja meg. Hogy miért olyan hangos és olyan fülsértő, azt nem tudom. Hacsak nem az az oka, hogy az újabb csatákat ágyuzás nyit-ja meg. Annyi igaz, hogy a legkitanultabb verébtábor örökre elijed-ne egy székeley falu buzájától, ha a banda elprodukálná ottan ezt az

isteni tiszteletet. Ezután ének, könyörgések s rövid beszédek következnek. Könyörgés alatt mindnyájan behunyják szemüket; általában a szemmel látható vallásos felindulás ekkor tetőpontját éri el. Némely arczon beteges mosoly; a Jézus nevének említésénél mások leborulnak a földre, mintegy porig alázkodva a megváltó előtt. Az a jókedv, mondhatni kicsapongó öröm, mit az utcza szemébe vágnak a skeptikus és hitetlen világnak, itt helyt ad a legmélyebb felindulásnak és bünbánatnak. Isteni tisztelet végén háromszor felszólítják a gyülekezetet, ha van-e valaki, a ki megtért.

Az én jelenlétemben egyszer egy 70 éves vén korhely ember is beszélt, a kit azelőtt néhány nappal fogtak el: Mondá, hogy míg hosszú élete alatt mértföldeket gyalogolt, hogy megrészegeghessék, most mértföldeket gyalogolna, hogy az ural lehessen. Ebből láthatni, hogy a sereg minden nevetségessége mellett emberbaráti munkát is végez az alsóbb osztályok közt. A mi lapjaikat — a „Csata kiáltást” és „Kis katonát” illeti, kevés mondanivalóm van róluk. A ki Magyarországon ilyen lapok szerkesztésére adná a fejét, nehezen kerülné ki az orvosi felügyelet alá helyeztetést. Az előbbinek elolvasása után valaki, a ki semmit se tudna a Salvation Armyről és munkálkodásáról, azt a benyomást nyerné, hogy az egy örültek házában, örültek által szerkesztődik. Az utóbbiba 6—10 éves gyermekek dolgoznak, kik legkomolyabban biztosítják a világot, hogy retentő bűnös cselekedetek után megtértek s most már meg vannak tisztulva a bárány vérében! Booth-né aszszonyságot figyelmeztették, mily fonák, ferde és természetellenes ez egész eljárás. Rögtön idézte a 8-ik zsoltár 3-ik versét: „A kicsinyeknek és csecsszopóknak szájok által erősítetted meg a te hatalmadat, hogy megrontsád a te ellenségedet.” Ez argumentumra aztán természetesen nincsen felelet. Meg vagyok győződve, hogy Booth generalis Magyarország ellen hasztalan intézne támadást. Nálunk a történelmi egyházak nagy akadályai a szellem és vallásos érzület illetén kitöréseinek.

Ha szép vasárnap délután kísétál az ember a „Regents Park”-ba, nem nagy távolságra egymástól 6—8 csoportot vesz észre, melyeknek közepén egy-egy ember prédikál. Véve az embert a genus homo értelemben, mert a legelső is, a kit megközelítünk, nő. Jézusról és az ádvözsegről beszél. Szeme behunyva; ingadozásnak, habozásnak, szavak válogatásának nyoma sincs beszédében. Elmondja, mily leirhatlan boldogságot érez most Jézus kebelén, s hogy nincs a világnak anynyi kincse, a miért előbbi állapotába visszszakivánkoznék, mikor még nem ismerte Jézust. Salvation Army — anynyi bizonyos. Ebből már eleget láttunk s láthatunk minden utczasarkon keresztelő János szerü felkiáltásaival: térjetek meg, stb.

Egy más csoport közepén himlőhelyes arczu férfi orál. Jóizü, kedves uri embernek látszik, ki valami ugyancsak tréfás dolgokkal traktálhatja a hallgatóságát, mert koronként nagy a nevetés körülte. Tárgya csakugyan mulatságos; arról beszél, hogy kik ma a pogányok Angliában. Az angol érsek-primás pogány, valamelyik nagy befolyásu herczeg — elfeledtem már melyik — pogány, a szent Pál és West-

minster egyházheli esperesek pogányok és így tovább. Megnevezi mindeniket névszerint. Előadása roppant komoly, de e komolyságban valami ellenállhatatlan komikum rejlik. Egy más alkalommal arról beszélt (3-szor hallottam ez urat), hogyan egyesül az állam-egyház 3 nagy pártja a pénzszeretet szent kötelékében. Mondá, hogy sokáig gondolkozott, mi közös vonást találhatna, a mi megvan mindnyájokban. Ő legalább ez egyen kívül mást nem tud. Megkérdezte a hallgatóságot, hát ők tudnak-e. A tömeg nagy kacaj közt kiáltotta: „No.“ Államférfiak és papok, anglikánok és disszenterek, kis és nagyhatalmasságok egyformán kikapják a magukét a tréfás, himlőhelyes urtól. Ő maga és hallgatósága, hogy egy filozofiai műszót használjunk, valószínűleg skeptikusok.

Néhány lépésnyire egy harmadik kör. Magas, fekete szakállu, értelmes arczu ur a középben. Beszél korunk különös nyavalyájáról — a hitetlenségéről. Előadásában logika, ékesszólás és mély meggyőződés oly sajátságos bájjal egyesülnek, hogy határozottan neki nyujthatjuk a pálmát nemcsak e délutáni, hanem mindama népszónokok közt, kik csak számos vasárnap délutáni barangolásainkból eszünkbe jutnak. Valami sajátságos, melancholikus báj ömlik el az egész emberen. Mondá, hogy ő sohase tud végig menni London embertömegektől hemzsező utczáin, hogy mindennap eszébe ne jutna, mily nagy számu nép jó-megy vigan, könnyelműen, mintegy teljesen öntudatlanul amaz irtózatosságról, mely reájok vár. Roppant fájdalmat okoz neki, hogy vannak emberek, kik lelkek üdvösségével (a legszűkebb theologiai értelemben véve a kifejezést) semmit se törődnek. Ő vizsgálni szokta a mellette elmenők arczvonásait, melyből hosszszas gyakorlat után következtetni tud a vallásosságra.

E szónokot hallva, minden iszonyatosságában áll előttünk Szt.-Ágoston massa perditio-ja. Egy más alkalommal tárgya a Jézus közbenjárói hivatala volt. Jézus Krisztus rangban második, s azért lett a világra küldve, mert a szent Isten és a bűnös világ közt minden érintkezés absolute lehetetlen. Az ember Istennel semmi névvel nevezendő módon nem közlekedhetik. Nekünk csak Jézussal lehet dolgunk, a kin keresztül tisztátalan gondolataink megtisztulva jutnak az atyához. E gondolat volt különös erővel s rendkívüli elmésséggel kifejtve. Nem hiszem, hogy e tant ily mereven ma egyetlen egyház is tartaná Angliában. Emberem tehát eredeti gondolkozó. Minden különösége mellett elég esze van hozzá, hogy az legyen. Sima, folyékony ékesszólása s erős logikája bármelyik kathedrának díszére válnék.

Még egy negyedik csoport és aztán végeztünk. Roppant zajos és több ember van benne, mint a 3 előbbiben öszszevéve. Az ember alig tud könyökével anynyi helyet csinálni, hogy lássa, mi történik. Egy férfi, kinek arczát nem sikerül kivennünk, erősen igyekszik bizonyíthatni, hogy a bibliai csodák lehetőek. Nem sokkal azután egy más férfi lép a szószékre és igyekszik őt czáfolni. Ha kérdjük azt a hatalmasan pipázó sühedert, ki szemünket, szánkat ugyancsak traktálja füsttel, mi foly, egy füstgomoly kíséretében felénk röpi, hogy hitvita. Mindkettő a bibliából vitatkozik, mert ki volt kötve, hogy

mindkét fél onnan meritse argumentumait. A hallgatóság nagyobb része azonban, úgy látszik, amellet van, a ki a csodacllenes álláspontot tartja. Legalább ez tűnik ki a jóízű kacajból, melylyel ellenfelére mondott viczezeit fogadják. Ne várjuk azonban végét. Így is félek, hogy mind a t. szerkesztő urak, mind a t. olvasók türelmét próbára tettem e kissé tán kelletlenül hosszabbra nyúlt czikkkel. A viszontlátásig, ha a szerkesztőségnek is úgy fog tetszeni.

Gál Miklós.

LEVELEZÉS.

Uj-Székel, 1883. augustus.

A kereszturi egyházkör közgyűlése f. évi jul. 12-én a medeséri egyházközségben t. Kovács Mihály esperes ur elnöklete alatt, mindkét körű gondnok, gymnásiumi tanárok, egyházi tanácsosok, körű lelkészek, néptanítók, sőt néhány theologus és nagyszámu helybeli és vidéki közönség részvéte mellett, nagy ünnepélyességgel folyt le. A közelebbről kijavított s szebbnél-szebb virágkoszorukkal feldíszített templom, a hevenyészett zenekar- és orgona-kisérettel felhangzó ének, siménfalvi lelkész Németh István közfigyelmet keltő ékes szónoklata, esperes és jegyző kölcsönös üdvözlote, egy keresztelési szertartás és a zsúfolásig összeseregelt hallgatóság ritka magasztosságot kölcsönöztek az isteni tiszteletnek s önkéntelenül is arra a gondolatra ragadták az unitárius lelket, hogy menyinyivel szebb és eredménydúsabb ez így, mintha az ily közgyűléseket központositva, csupán a tanácskozási terem falai közé, a gépies tárgyalások keretébe szorítjuk. Különben ennek vitatása nem tartozván egy rövid vidéki levél keretébe, e szerény megjegyzés után menjünk tovább.

Elnök ur az iskola tantermében a tanácskozást megnyitván, évi jelentéséből örömmel vétetett tudomásul, hogy ez egyházkörben a lelkek összes száma 14,527 s mig átállott hozzánk 34, addig tőlünk csak 13; és hogy belső emberek, özvegyek, árvák és ekleziásik az államsegélyből, Dávid Ferencz-alapból, Zsuki-alapítványból a mult 1882-ik évben összesen 901 frt 70 krral segélyeztettek.

Egy pár fegyelmi és egy viszályos ügy, felsőbb leiratok, a kis medeséri leányegháznak templomépítését, a korondi egyháznak a nyugalmazott öreg lelkészt illető egyharmad kepe elvonását illető kérelme és a tanügyi bizottság jelentése letárgyaltván, Boér Lajos gyámoldai pénztárnok és Raffaj Károly segédpénztárnok számadásai megvizsgáltattak s kitünt, hogy a két pénztárnak készletben, bankkönyvecskében, kötvényekben, alapítványban és ígéretben van összesen 900 frt 32 krja s ez „Segélypénztár“ czim alatt, régebbi határozat következtében, kezelés végett átadatott Raffaj Károlynak.

Megállított az általános nyugdíj- és segélyintézet alapszabálytervezetere vonatkozó vélemény. Ebben néhány többé-kevésbé fontos megjegyzés után, különösen az illető törvényjavaslat 25. §. b.

pontjára vonatkozólag azon nézet nyert kifejezést, hogy a közgyűlés a néhai holdogemlékü mlgs. Pálfi Dénes és neje Hegyesi Zsuzsánna által tett 1050 frtos gyámoldai alapítványt, mely már az 1289. sz. takarékpénztári könyv szerint kamatos kamataival 2000 frthoz közeledik, egyhangulag koránt sem hajlandó beolvasztani az általános nyugdíj- és segélyintézet pénztárába, azért egyfelől, mert a néhai alapítványozók kizárólag csakis a kereszturkőri özvegy papnék és mesternék s ezek árvái számára adományozták, s ha más pénztárba beolvasztatnék, meg lenne sértve hálára méltó emléküik és az adomány elvonatnék saját céljától; azért másfelől, mert a Kereszturkőből egyetlen mester sem lévén tagja az általános nyugdíj- és segélyintézetnek, merőben ki lennének zárva az alapítvány javadalmainak élvezéséből. Tehát nem szűkkeblőség, sem particularismus nem indította a közgyűlést az összeg beolvasztásának megtagadására.

Nagy tetszéssel fogadtatott gymn. igazgató-tanár és egyházi tanácsos Sándor János indítványa, mely rövid kivonatban ez: A zsinattartásra egy állandó alapot kell teremteni — a melyhez minden egyházkör egyszer s mindenkorra járuljon hozzá. A tőke legyen érintetlen, s csak a kamatok hordozzák a zsinattartási költségeket. Ha az egyházkörök aránylag fizetve, csak 5000 frtot tennének össze, ez ha csak 5%-kal kamatozna is, négy év alatt kamatos-kamattal jövedelmezne a zsinattartásra 1077 frt 53 krt. Vagy ha 6000 frtot tennénk össze, ez 5%-kal 1293 frt 3 krt hajtana; és ha 6%-kal kamatoztatnék a tőke, még nagyobb lenne a kamatok összege.

Indítványozó tanár ur meggyőzőleg indokolja a vidéki zsinattartás szükségességét, természetesen unitárius szempontból, érveléseiben a gyakorlati életből indulva ki, indokait így öszszesíti: A zsinat ébreszti, ápolja a vallásos érzést, hitünkben megerősít, lelkesít és nemes cselekedetekre buzdít. De tartása az egyes körökre felette költséges. Az alap kezeltetnék vallásközönségünk közpénztárnoka által s négy év végén a kamatos-kamat egészen adatnék ki a zsinatot rendező egyházkörnek. Létesítésére indítványba hoz nyolcz esztendő, és minthogy az egyesek halandók, míg az egyházak állandók, azért ez alap öszszetételére nézve az egyházakat véleményezi felkérendőknek. A jelenlegi pap, tanító nem fizethet a jövedőbeliek helyett is; tehát azok a testületek, illetőleg egyházközségek, a melyeknek állniok, virágozniok kell száradokon, évezredeken keresztül, a melyekért tartatik fel az egyházi közigazgatás, a melyek huzzák a szellemi, erkölcsi, sőt anyagi hasznot is a zsinatokból, azok tegyék öszsze az alapot, függetlenül az egyesektől. Hiszszük, hogy a tanár urat, miként nyilvánítja is, ez indítványra semmi egyéb nem vezette, mint egyházi ügyeink iránti őszinte érdeklődés.

Zsinattartásunk nagy fontossága érdekében jó lesz ez indítvány felett komolyan gondolkozni. E végre küldetett meg a többi egyház-

köröknek is és terjesztetett jegyzőkönyvileg a mlgs. és főt. E. K. Tanácshoz. Majd, ha az eszme érik, a megállapodás szerint az illetékes forum elébe fogjuk terjeszteni. Mi, a kik már egyszer átéltük a zsinattartás fáradalmait, teljesen felfogjuk ez indítvány nagy horderejét s hiszszük, hogy ez más egyházkörökben is így lesz.

Hasonló figyelmet kérünk énlaki lelkész, Győrffy Ferencz indítványára, mely indokaiból az előbbivel egyidejűleg elfogadtatott és a többi egyházkörökhöz is áttétetett. E szerint az egyházkörök részéről intéztessék az Egyházi Főtanácshoz egy egyetemes kérés egy unitárius egyházi törvénykönyv szerkesztése és kiadása iránt, mely az unitárius egyházban levő minden hivatalnak nemcsak tisztán egyházi, hanem a polgári viszonyokra vonatkozó teendőit is az eddig történt reformok szerint szabályozza és határozza meg.

Végül köszönetet és méltó elismerést nyilvánítok a közgyűlés nevében a medeséri egyházközség s különösen ennek ügybuzgó lelkésze és presbyteriumának a hitrokoni vendégszeretetért, mely kiváltképpen a kényelmes elszállásolásban és a fényes közebédben nyilvánult. Önként következővén, hogy ez utolsón a püspök és főgondnok öméltóságaira, valamint az egyesek és testületekre a lelkes pohárköszöntések nem hiányoztak.

Raffaj Domokos.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

Sámi László válogatott művei. Kolozsvár, 1883. 380 l. Ára 2 frt.

E könyv Sámi tanár dolgozatait hozza egybegyűjtve, melyekből folyóiratunk hozott annak idejében. Hegedűs István Sámiról adott jellemrajza nyitja meg, s szóznoki művek, tudományos értekezések, társadalmi elmélkedések s tárcza-levelek czimű fejezetekben hozza mind azt, mit egykori tanítványa s később pályatársa, Hegedűs összegyűjtetett. Mert Sámi aligha gondolt azok kiadására.

S valóban Hegedűs szolgálatot tett irodalmunknak. Előttünk fekszik egy mély gondolkodó minden gondolata. Szolgálatot tett Sámi barátainak, kik ez összegyűjtés által igazolva látják azt, kit sokan nem értettek; de kit mindenki nagyrabecsült.

E könyv különben is azok közé tartozik, melyekben nem író, hanem egyéniség beszél. Sámi beszél hozzánk, kit soha sem hajt az írás ösztöne, hanem ir és beszél, mert felkérték s megigérte, vagy tán épen kötelességéhez tartozik. De valahányszor ir és beszél, mindig ugyanaz, a gondolatok, eszmék régiójában élő ember, ki legkedvenczebb tudományát, a történelmet is, Vico, Herder, Schlegel, Hegel s mindazok szemével látja, kik a történelem philosophiáját irták. Ő tisztában volt, hogy minden eszményit ember teremtett. S ő nem volt vele megelégedve. Miként idézve látjuk könyvében, hogy valakinek a mai felekezettek istenénél nagyobb isten kell, ugy ő is a politikában még a respublikáért se lelkesült, annál is tökéletesebb kormányformában vélte érvényesíthetni ideálját, a szabadságot, azt a salaktalan szabadságot, melynek cultusában oly ki-

fogyhatatlan. Őt a civilizáció mai színvonala nem elégitette ki. — Mint ilyen, mégsem pessimista. Végtelenül hitt az emberiség tökéletesedésében, haladásában; az embereket, tán mert jobbnak hitte a valónál, humanus lelke egész melegével szerette, s javára volt, mindig derült kedélyvel lépik fel, mindig vigasztal.

Igy, a hogy dolgozatai adva vannak, nem egyebek, mint töredékek. Bár így is minden sora gondolkodásra hi fel. Sámi megérdemelné, hogy mint író és egyéniség tanulmány-alakban lenne ismertetve. K. L.

G y á s z t i s z t e l e t nagy-ernyei Kelemen Benő koporsójánál Szucságban 1883. június hó 5-én tartotta Ferencz József unitárius püspök.

Nincs nehezebb munka s több lelkierőt kívánó hivatal, mint a lelkeszés. Ő a bölcsőtől a koporsóig minden érzéssel együtt érez s minden gondolatot együtt gondol el a hivekkel, kiknek éltét adá. A munka mégis csak elviselhető volna mindenütt, mert itt a szülők öröme, ott a gyermekek vigsgága, amott meg a barátok részvéte emeli érzelmeit s erősíti akaratát, de a koporsónál már óriási, mit mivelnie kell. Ott egyedül áll csupán, kitől a gyermek, szülő, hitestárs, testvér, barát és rokon megtört szive vár vigasztalást és erőt. Nagy lelki erő, erős bizalom és rendíthetlen hit Istenben kell ily nagy feladat megoldására; s hátha még, kit eltemet, szive érzelmeinek részese, igazi és nemes barátja vala, bizony ezt a munkát lehetetlen mérlegelni. És a G y á s z t i s z t e l e t t e l l e t l y nagy feladatot oldott meg mindig ékesen szóló püspökünk. E beszéd egyike azoknak a remekeknek, a melyek nincsenek sem időhez, sem alkalomhoz kötve, mert mikor egy nemes élet jeles vonásait eseteli, ugyanakkor arra tanít meg, a mi nélkül eddig sem volt s ezután sem lehet ember az ember. Lélektanilag, tudományosan vagy éppen philosophiai argumentumokkal határozza meg azokat a tulajdonságokat, melyek által halhatatlanságra számíthat valaki. Valóban nem tudjuk, hogy a családi élet, a társadalom, vagy az Istenben való hit megfejtésében volt-e erősebb. Kelemen Benő mint családfe, mint hazafi és polgár, mint keresztény és unitárius örök időkre szóló emléket nyert e G y á s z t i s z t e l e t b e n, melyet szeretnénk minden lelkésznek mintául kezébe adni.

Unitárius kis könyvtár. Szerk. Derzsi Károly, VII. Van-e az unitáriusoknak evangéliumok, a melyet prédikálnak? Az unitarismus először nem volt egyéb, mint a protestantizmusnak bármely ága: t. i. tagadása a katholicismus egy vagy más téves tantételének, de minthogy minden protestáns hitnézetnél szabadabb elvekre helyezkedett, nemcsak azt tagadta meg, mit a többi protestánsok, hanem még sokat az ő nézeteikből is. Ennek elkerülhetlen következménye lön, hogy az unitáriusok élete eleinte nem volt egyéb küzdelemnél a tévtanok ellen, s hogy dogmájok főleg amazokénak tagadására szorítkozott. Ezért nevezték el tagadóknak, pedig nagyon tévesen, mert az unitáriusoknak mindig megvolt az a céljuk, hogy az embereket vallásosakká tegyék; ők mindig prédikálták az evangéliumot, s ha eddig tán ellenkezőleg kellett is hogy legyen, ma már a theológiát csak eszközül használják céljaik elérésére. Nem sokat adnak a dogmatizálás-

ra, de annál többet arra, hogy az ember értelmét, érzelmét és lelkiismeretét miveljék; az Istenről, mint közös, szerető atyáról, ki mindnyájunkban van s kiben mi is vagyunk, minél tisztább fogalmat nyujtsanak. Ők azt tartják, hogy Isten naponta kijelenti magát az embereknek külön-külön is s ezért nem tartanak egyes rendeket (a papok) különös isteni hatalommal felruházottaknak. A Jézust kiválóan tisztelik, még pedig azért, mert ő tanította meg legtisztábban, hogy az isteni természet minden emberben közös. Nem tartják szükségesnek, hogy Isten csodálatos módon jelent légyen meg a Jézus Krisztusban, mert hisz ő mindenkiiben jelen van. Van pozitív tételök mindenre a mi lényeges, a nélkül, hogy azt conciliumokban állították volna meg, s lesz is mindig, mert az ugy tisztul és finomul, mint maga az ember. E szerint munkájok örök időkre szól, hivatásuk az idővel növekedik. A míg lesz emberi szív és e szíven érzés, addig az unitáriusoknak lesz evangéliumok, a mit prédikálnak. Az Unitárius Kis könyvtár új füzete e kérdésre oly világos feleletet ad, hogy abból minden tudnivágyó könnyen átláthatja, hogy mi az unitáriusok evangéliuma. Ajánljuk a megszerzésre. Bs.

Iskolai értesítő a 1882—83-ik tanévről. Értesítő az unitárius vallásközönség iskoláiról. A nevelésügyi bizottság megbízásából szerkesztette: Kovács János igazgató-tanár. IV. Évfolyam. Minthogy az Értesítő mindenik ekklezsiába megküldetik s abból az érdeklődők részletesen megismerkedhetnek iskoláink állapotával: itt csak a főbb adatok elősorolására szorítokozunk. A papnevelő intézetben működött 6 tanerő; a gymnasiumban 24; az elemi iskolában 4. A papnevelő intézetbe beiratkozott 12 papjelölt; 7 papnövendék; a gymnasiumba 259 tanuló; az elemi iskolába 70; összesen: 348. A tanév bezártakor volt 331. Érettségi vizsgára állott 33 tanuló, kik közül érettnak nyilvánított 23; egy vagy két tantárgyból szeptemberig visszavetett 10. Papi szigorlatot tett jeles eredménnyel 1. Ösztöndíjak, jutalmak, segélyezés és javadalmak értéke: 10,537 forint 21 kr. A kórházra tett összes kiadás: 184 frt 54 kr; ebből visszafizettek a gyógykezelt betegek 36 forint 35 krt., a többit az E. K. Tanács, mint szegénysorsu tanulóknak elengedte. A főiskolai könyvtár áll: 24,433 drból. A tordai iskolában a tanerők száma 14; a tanulók száma az öt gymn. osztályban 102; az elemi iskolában 81, összesen: 183. A tanulók segélyezésének értéke 3602 frt. Az intézet könyvtára áll 2170 drb. műből. — A sz.-kereszturi iskolában a tanerők száma 9; tanulók létszáma az öt gymn. osztályban 122; az előkészítő osztályban 30, összesen: 152. A tanulók segélyezésének értéke 1380 frt 6 kr. s egy drb. 20 frankos arany. A könyvtárban van 10,040 drb. mű.

Beküldettek a következők: A kolozsvári állami segélyt élvező s nyilvánossági joggal felruházott felsőbb keresk. iskola értesítője: Igazgató-tanár Kiss Sándor által szerkesztve, tanárok száma 9, tanulók száma 90. Az intézet ez évben 8074 frtnyi segélyezésben részesült, mely részint Kolozsvár sz. kir. várostól, részint a kolozsvári kereskedelmi és iparkamarától, részint más pénzintézetek és személyes adakozóktól folyt be. A kolozsvár városi nyilvános közséégi polgári fiuiskola értesítője, szerkesztette dr.

Ferenczi Zoltán igazgató. A tanerők száma: 5 rendes, 4 pótтанár és 7 hitfelekezeti hitoktató. Tanulók száma 104. — A sz.-udvarhelyi ev. ref. collegium értesítője, az előljáróság megbízásából szerkesztette Gönczi Lajos tanvezető tanár. Az iskolánál alkalmazva van 5 rendes, 4 segédtanár, 2 szak- és 8 köztanító. Összes tanulói létszám év végén volt 276. A tanulók ez évben 2720 frt 42 kr. s 12 drb. arany pénz-, és 24 véka gabona-segélyben részesültek. — A brassói m. k. állami elemi, polgári és ipariskolák értesítője, kiadta Orbán Ferencz igazgató. Az elemi iskolában a tanító-testület áll 14 tagból, ezek részint rendes, részint segéd-tanítói és tanítónői minőségben vannak alkalmazva. Ezekon kívül van 3 hittanító. A belyárosi leányiskolában van 158 tanuló, a fiúiskolában 131 tanuló, a bolonyai iskolában van 144 mindkét nembeli tanuló. A polgári iskolában a tanerők száma 10. Mindkétnembeli tanulók száma összesen 94. Az ipariskolában az összes tanulói létszám 120. — A nagyvárad i. kath. népiskola értesítője. Tanítók száma 4. Tanulók száma 217.

K Ü L Ö N F É L É K .

A zsinati főtanácsra, mely f. hó 26., 27. s 28-ik napjain fog megtartatni Vargyason, a következő egyházi szónokok vannak kinevezve: Első napra Csegezi László, bágyoni lelkész és aranyos-tordaköri jegyző; az urvacsora-osztáskor ágendál Raffaj Domokos, uj-székei lelkész és kereszturkői jegyző; másodnapján az uj papok felszentelése alkalmával az egyházi beszédet tartja Boros György kolozsvári főisk. tanár. Az előkészületek nagyban folynak a vendégek méltó elfogadására. Mi hiszszük, hogy a szép Erdővidékére sokan fognak berándulni, s így népes és érdekes zsinatnak nézünk elébe.

Unitárius isteni tisztelet Déván. Péterfi Dénes kolozsvári unitárius lelkészt s szerkesztő-társunkat dévai hitrokonaink felkérték, hogy tartson isteni tiszteletet. A mint egy jelenvolt barátunk értesít, az isteni tisztelet f. hó 5-én az ottani ref. templomban szépszámu közönség előtt folyt le. „Mindnyájan egyek vagyunk a Krisztusban“ alapigék nyomán szónok gyönyörű egyházi beszédet tartott, melyben megragadó vonásokkal festette, hogy a hit és szeretet által a kereszténység valamenynyi felekezetei egyek, a különbséget csak a külső formák, a mellékes dolgok idézik elő. Megnyugvással néz a jövőbe, mely a felekezetek közötti egységet létrehozni van hivatva; nagy haladást mutat már a jelen is, melyre a szép példát éppen Déva adja, hol az unitárius vallásnak egyik nagy alapítója szenvedett martyr-halált a multban, ma pedig egy másik keresztény felekezet szeretete megnyitja Dávid Ferencz vallási utódainak saját templomát!... Változnak az idők!... Péterfi tiszteletére, kivel együtt volt kedves neje is, az nap Sándor József kir. közjegyzőnél, hétfőn Maros-Németiben gr. Kuun Géznál volt ebéd a ref. és unitar. egyházak több előljárójának részvéte mellett. Gr. Kuun jeles munkatársunk meghívásából ez alkalommal pár napot Maros-Németiben is töltött.

Az aranyos-tordai egyházköri gyűlés — mint tudósítónk írja — folyó hó 24-én Ar.-Rákoson kevés érdeklődéssel folyt le, nem lévén jelen sem a világi gondnokok, sem pedig a vidéki világi egyh.

Tanácsosok közül senki. A gyűlés megnyitását megelőzőleg a templomban isteni tisztelet volt, mely alkalommal Székely László csegezi pap tartott szivreható imát s szép gondolatokban gazdag egyházi beszédet. A gyűlésen indítványoztatott, hogy miután az érdemekben megőszült Koronka Antal esperes gyengélkedő egészsége miatt hivatalos teendőit nem végezheti, kéressék fel az E. K. Tanács az iránt, hogy esperesi segédet nevezzen ki. Az E. K. Tanács a körnek ebbeli folyamodását már el is intézte, Csegezi László bágyoni papot s egyh. köri jegyzőt nevezvén ki esperesi segédnek.

Az orsz. középiskolai tanáregyesület ez idei közgyűlése Kolozsvárt tartatott meg július 5. 6. és 7-dik napjain. A gyűlés programjából kiemeljük a következőket: „Az iskolai értesítőkről“ Malmosi Károly tartott szakavatott felolvasást, mely élénk eszmecserét idézett elő. „A fels. leányiskolák célja és szervezete“, tartotta dr. Széchy Károly. „A tanulók felfogásának rendkívüli módon és nagy mértékben való fejlesztése a porosz gymnasiumokban és reáliskolákban“, dr. Klamarik Jánostól. „A külföldi tanügyi mozgalmak“, felolvasta dr. Alexander Bernát. Továbbá az évi vizsgálatok és tanári körök ügye. Mindeme fontos kérdések megvitatása ezúttal elmaradt; azoknak tüzetes tárgyalása a jövő évi közgyűlésre halasztatott. Reméljük, hogy a mostani intézkedés és szerzett tapasztalatok következtében a jövő évi közgyűlésen e rendkívül égető kérdések szerencsés megoldást fognak nyerni. Figyelemre méltó dr. Alexander amaz indítványa, hogy utasítsák a választmány, hogy a jövő évi közgyűlés elé oly tervezetet nyujtsan be, melynél fogva az alapszabályok megváltoztatásával a középiskolák geographiai fekvése szerint nagyobb vidéki központokban tanári körök alakuljanak. Ha ez sikerül, bizonyára meg lesz üdvös hatása, mert akkor a vidéki tanférfiak is nagyobb érdeklődést mutatnának az ügy iránt.

Az „Amerikai Unitárius Társulat“ ez évi közgyűlését május végén tartotta meg Bostonban. Népesebb, sikerültebb májusi gyűlésök amerikai hitrokoninknak — a lapok tudósításából ítélve — ennél nem igen volt. A gyűlés érdekeltségét fokozta, dr. Holmes W. Olivér hirneves költő, regényíró s tudós tanárnak a jelenléte, ki szellemes, élczes beszédeivel elragadta a nagy közönséget. Dr. Hedge, Dr. Peabody, Dr. Clarke, Savage kitünő tudósok szintén szebbnél-szebb beszédeket tartottak. Az egész gyűlés folyama, s a reményteljes titkári jelentés arról tanuskodik, hogy a titkár szavai szerint az unitárius millenium közeledése nincs messze. A társulat céljaira ez évben 7 ezer dollárral több gyűlt be, mint máskor. A unitárius elvekért való lelkesedést bizonyítja az, hogy 3 hónap alatt egy nagyszerű unitárius épület létesítésére 120 ezer dollárt gyűjtöttek. Az évi összes adakozás eredménye pedig 240,987 dollárra megy.

„Egyik nevezetes eseménye a lefolyt évnék — mondja Reynolds titkár úr a jelentésében — a Kovács János tanár látogatása volt. Az ő jelenléte kedves volt mindenütt; örömmel hallgattuk szószékeinken és gyűléseinkben. Enthusiasmusa által élesztette érdekelődésünket az erdélyi ős unitárius egyházak iránt, s lelkes beszédei gyarapították azokról való ismereteinket. Nagyon szép is az eredmény, mely működését követte.

A Richmond Anna tanári alapot 10,000 dollárra nevelte s a Channing, tanári alapra szintén több ezer dollárt gyűjtött. Hő óhajításunk, hogy ez is minél előbb kiegészíttessék 10,000 dollárra, hogy testvér-egyházunk kebelében a szabadelvű eszmék terjesztésére szolgálhasson s őket a liberalis nevelés nagy munkájában elősegíthesse. Nagy gonddal összeállított jelentését Reynolds ur azzal zárta bé, hogy a lefolyt szép eredményü évnél, a mutatkozó jelekből ítélve, még sikeresebb esztendőt remél. A hivatalnokok választása megejtetvén, elnök lett megint Kidder Henrik; titkár: Reynolds Grindall; segédtitkár: Fox György; pénztárnok: Burrage György.

Leány-tanulók kolozsvári főtanodánkban. Hutflesz Blanka az I. gymn. osztály, Mózes Ilona pedig a 4-dik elemi osztály összes tantárgyaiból, mint magán-tanulók, kitűnő eredménnyel vizgáltak a lefolyt tanévben. Ez különben nem az első eset nálunk.

Vallásos buzgóság. Szentgericzéről írják, hogy t. Incze Lajos ákosfalvi egyházmegyei gondnok ur, midőn egy alkalommal a vasárnapi iskolázás alatt az ifjuság megható szép énekét hallotta, 6 drb énekes könyv vásárlására azonnal 3 o. é. forintot ajándékozott. Oly nemes tett, mely méltó a feljegyzésre.

Gyászhir. Radó János adófelügyelői helyettest és fogalmazót s nejét, Csizsér Annát megrendítő csapás érte, szeretett leányuknak, Radó Szász Ilonának, július hó 27-én, életének 15-dik évében, Nagy-Enyeden történt váratlan elhunytával. Fogadják őszinte részvétünk kifejezését a bánatos szívü szülők nagy veszteségük közepett!

A szerkesztőség postája.

Albert János urnak. Torda. A küldeményt köszönettel vettük. Fogadja szives üdvözetünk. — Jékey Aladár urnak. Teke. A jövő számban közölni fogjuk. Folyóiratunk iránti érdeklődését köszönjük. Gál K. levele e füzetünkre későn érkezett. Siménfalvi Gy. jövőre maradt.

A R A N Y K Ö N Y V.

A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkeszi állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok:

XVI. közlemény.

Ifj. Faragó Samu gyűjtése a 18. számú könyvecskével Miskolczon: Ifj. Faragó Samu 2 frt., Miskolczi takarékpénztár 1 frt., Gvermann S. 1 frt., Singer Bertalan 80 kr., Miskolczi Gormalon 80 kr., Szilvay József 70 kr., Pfliegler János, R. Zs., Kandó Jenő, W., Volni Vilmos, Gottlieb D., V. N. N., Marusák Károly, Leszik Barna, Kurucz János, Korniczky Lajos, Gescheit, Szekrényessy Lajos, Nagyfejeő Gyula. Krausz Gusztáv, Ferenczy B. egyenként 50—50 kr. Nagy Péter 50 kr., Lőry József, Spuller József, Egy valaki, Szombathy János, ifj. Sir Nándor, Maar Károly egyenként 40—40 kr. Hercz Zs., Harangi S., Havass V.

József egyenként 30—30 kr. Pflieger János, Máté M., Ganovszky Gy., Merkl Gyula, Koos Miksa, M. L., személyenként 20—20 kr. Imre József 20 kr., Singer Bertalan, Hagymássy T. Istvánfi Jozéfa, Berki László, G. E. egyenként 10—10 krajczárt. Összesen adakoztak 20 frtot.

Főtisztelendő Ferencz József ur 1-ső számú gyűjtőkönyvecskéjében adakoztak Kolozsvártt: Tauffer Ferencz ur 5 frt, Kolozsvári kisegítő-takarékpenztári szövetkezet 5 frt. Dr. Groisz Gusztáv ur 5 frt. Schilling Rudolf ur 5 forint. Hutflész Károly ur 5 forint. Stein ur 5 forint. Bokros Elek ur 50 forint. Hitelbank és Zállagkölcson 3 forint. Gámán Zsigmond ur 3 frt. Dorgó Albert ur 3 frt. Páll Sándor ur 3 frt. Szász Domokos ur 2 frt. Gelth János ur 1 frt. Rettégi Mihály ur 1 frt. Bokros Béla ur 1 frt. Korbuly Bogdán ur 2 frt. Wagner Fr. ur 50 kr. Csermák ur 50 kr. Összesen 100 frt.

Gruber József ur által: Gruber József 10 frt. Felső Verkes Bányá mőtársulat Veres Patakon 30 frt. Együtt 40 frt. Májai István tanár ur Tordán 5 frt.

E közlemény öszszege 165 frt. Ehez adva a XV. közlemény öszszegét: 11,090 frt 37 krt, az alap teszen 11,255 frt 37 krt.

Budapest, 1883. julius 12-én.

Hajós János,
egyházi gondnok.

Végh József,
pénztárnok.

A toroczko-szentgyörgyi leégett mesteri lakra adakoztak még:

Koronka Antal 1 frt. Koronka Antalné 1 frt. Pál János 1 forint. Czupor Miklós 1 frt. Czupor Mihály ifj. 20 kr. Tamás Simon id. 50 kr. Botár János (Geczi) 50 kr. Both József 50 kr. Gál György 1 frt. Simon Miklós belső 1 frt. Kerekes Ferencz idsb. 20 kr. Pál András 40 kr. Balogh György 1 frt. Király Ferencz idsb. 60 kr. Ekárt István 1 frt. Simon Miklós külső 2 frt. Csongvay Lőrincz 1 frt. Czupor Andor idsb. 1 frt. Zsakó István (preses) 5 frt. Zsakó János p. mester 1 frt. Botár János piaczi 1 frt. Zsakó József 1 frt. Vernes István ifj. 50 kr. Fleischer Farkas fürer 50 kr. Ifj. Zsakó István 20 kr. Molnár János 25 kr. Vernes P. Istók 1 frt. Özv. Botár Jánosné 1 frt. Zsakó János bíró 1 frt. Ifj. Borbély Péter 50 kr. Id. Borbély Péter 50 kr. Botár István 20 kr. Özv. Zsakó Anna 10 kr. Özv. Vernes Anna 10 kr. Vajda József 40 kr. Czupor Zsuzsi 10 kr. Balog János 20 kr. Kelemen János 50 kr. Zsakó János 10 kr. Vernes János 50 kr. Székely Ferencz 50 kr. Vernes György 40 kr. Czupor Mihály 50 kr. Szabó Istók 10 kr. Kelemen Ferencz 40 kr. Czeglédi András 40 kr. Székely János 20 kr. Lakatos Miklós 50 kr. Özv. Zsakó János 10 kr. Simándi Andor 30 kr. Borbély Márton 50 kr. Székely János ifj. 20 kr. Almási István 20 kr. Botár Ferencz 20 kr. Szakács János 50 kr. Lakatos János 40 kr. Simon József 1 frt. Botár Andor 50 kr. Simándi Andor felső 20 kr. Klocza János kerekes 20 kr. Sebes Pálné 5 kr. Demény Ferencz csizmadia 20 kr. Ekárt Ferencz 25 kr. Toroczkoí unitár egyház 6 frt. Összesen 44 frt 35 kr.

Toroczko-Szt.-György, 1883. jun. 27.

Létay Domokos,
lelkész.